

ԵՐԵՄԻԱ ՉԷԼԷՊԻ ՔԷՕՄԻԻՐՃԵԱՆ. ԿՈՆՏԱԿ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻ, ՈՐ Ի ԿՂԶԻՆ ԿՐԻՏԵԱ ԳԱՆՏԻԱ ԿՈՉԵՑԵԼՈՅ, Ի ՔԱՂԱՔԻՆ ԳԱՍՏՐՕ

Աշխատասիրութեամբ
Դաւիթ Կարապետեանի, Մերուժան Կարապետեանի

Ժէ. դարի կէսերից Եւրոպայի ուշադրութեան կենտրոնում էր 1645 թ. սկսուած եւ մօտ 25 տարի տեւած (մինչեւ 1669 թ.) պատերազմը Օսմանեան կայսրութեան ու Վենետիկեան Հանրապետութեան միջև՝ յայտնի Կրետէի կամ Կանդիայի պատերազմ անունով¹:

Հասկանալի պատճառներով քաղաքական անցուղարձեքը չէին կարող չարտացոլուել Հայ պատմագրութեան մէջ: Դէպքերին մանրամասնօրէն անդրադարձել է Ժէ. դ. Հայ մատենագիր Երեմիա Չէլչպի Քէօմիւրճեանը, ով արդէն 1670-ին աւարտել էր յիշեալ պատերազմական դէպքերի վերաբերեալ իր «Պատմագիրքը»²: Հայագիտու-

թեան մէջ այն յայտնի է Կոնտակ եկեղեցոյս Սուրբ Կարապետի, որ ի կղզիս Կրիտեա Գանտիա կոչեցելոյ ի քաղաքին Գաստրօ կամ Վիպասա-ճութիւն յառումս Կրետէ կղզոյ անունով:

Երեմիայի առ այսօր անտիպ եւ գիտական շրջանառութեան մէջ չէրուած այս աշխատութեան մասին առաջին մանրամասն տեղեկութեան Համար պարտական ենք Երեմիայի կենսագիրներից Հմուտ Հայագէտ Հ. Նէրսէս Ակիմեանին, ով ձեռագրին ծանօթացել էր 1931 թ. Փարիզում³:

Կոնտակ եկեղեցոյս Սուրբ Կարապետի, որ ի կղզիս Կրիտեա Գանտիա կոչեցելոյ ի քաղաքին Գաստրօ աշխատութիւնը զբաղեցնում է Ճրանսիայի ազգային գրադարանի Հայերէն ձեռագրերի Հաւաքածոյի թիւ 338 ձեռագրի առաջին մասը՝ 1-50բ թերթերը: Գրուած է 1670 թ.՝ մարտի «մտից սկիզբն» ապրիլի 3 ժամանակահատուածում Երեմիա Քէօմիւրճեանի ձեռքով: Ձեռագրի 81v

(Վեներիկ, Վիեննա, Փարիզ եւ) պատճենում էինք Երեմիայի յայտնի ձեռագրերը, շնորհիւ Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի աշխատակից Միքայէ Նշանեանի եւ Արտեմ Տէր-Մարկոսեանի, ունեցանք նաեւ այս ձեռագրի թուային պատճենը (վերջիններիս յայտնում ենք մեր խորին շնորհակալութիւնը): Վերջերս Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի կայքում տեղադրուեց ձեռագրի էլ-տարբերակը (տե՛ս <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b525048374/f11.image.r=armenian%20manuscrit%20338>):

Հ. Ն. Ակիմեան, *Երեմիա Չէլչպի Քէօմիւրճեան. կեանքն եւ գրական գործունէութիւնը*, Վիեննա, 1933, էջ 113: Երեմիայի յետագայ կենսագիրները հիմնականում կրկնում են Հ. Ն. Ակիմեանի տեղեկութիւնը:

1 Կանդիայի պատերազմի մասին գոյութիւն ունի հսկայածաւալ տպագիր ու անտիպ գրականութիւն: Ժամանակի քաղաքական ու դիւանագիտական գործունէութեան վերաբերեալ հայագիտական գրականութիւնը տե՛ս Raymond H. Kévorkian. *Diplomatie et mouvement de liberation arménien de la guerre de Candie au siege de Vienna (1683),- Moyen Orient et Océan Indien. Middle East et Indien Océan XVIe-XIXe s., VI*, Paris: Société d'Histoire de l'Orient, 1990, pp. 1-44.

2 Ձեռագիրն այսպէս են կոչել Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի հայերէն ձեռագրացոցակի կազմողները (ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս R. H. Kévorkian, A. Ter-Stépanian, *Manuscrits arméniens de la Bibliothèque nationale de France*, Paris, 1998, p. 965:

Յօդուածի հետիմակներից Մերուժան Կարապետեանին յաջողուել էր ծանօթանալ ձեռագրին դեռեւս 1996-ին: Աւելի ուշ շնորհակալութեամբ ստացանք նաեւ քերտպատճենը՝ ուղարկուած Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի Արեւելքի բաժնի նախկին վարիչ Ֆրենսիս Ռիշարի կողմից: 2008 թ., երբ բոլոր երոպական ձեռագրատներում

էջում Հեղինակային յիշատակարանը տեղեկացնում է. «Գրեցաւ եւ շարադրեցաւ բանս կոնտակի⁴ Պատմողաբար եւ գովասանական երգով եկեղեցոյս Սուրբ Կարապետի, որ ի կղզին Կրիտեա, Գանտիա կոչեցելոյ, ի քաղաքին Գաստրօ: Թվին Հայոց ՌՃԺԹ [1670], ի Մարտի ամսոյ մտից սկիզբն աւարեալ, ի յԱպրիլի ամսոյ յերեքն աւարտեալ Աստուծով, որ էր յաւուր Ջատիկ կիրակի⁵, յերկրորդ ժամու, Հասուցեալ նաւացն, որ երթային ի Գանտիա, ձեռամբ մեղսամած Երեմիայի սոյն պատմագրի եւ երգողի եւ նօտարի, ի քաղաքս Կոստանդնուպօլսի, ի փառս Աստուծոյ. ամէն»⁶:

Երեմիան պատերազմական եւ ռազմական գործողութիւնների ականատեսը չէ. դէպքերը շարադրում է Կ. Պոլսից Հմուտ դիտորդի Հայեացքով: Լինելով տեղեկացուած անձնաւորութիւն, տիրապետելով տեղեկութիւնների լայն դաշտի՝ նա իր աշխատութեան մէջ ցուցադրում է կայսրութեան մայրաքաղաքում տիրող մտայնութիւնն ու ապրումները:

Երեմիայի աշխատութիւնն իրականում միակ Հաւաստի աղբիւրն է Հերակլիոնում Աբրօ չէլչպիի կողմից յունական Սբ. Գէորգ եկեղեցին ձեռք բերելու եւ որպէս Սբ. Յովհաննու Կարապետի Հայոց եկեղեցի օծելու վերաբերեալ:

Եկեղեցու շուրջ Համախմբուած նոր ձեւաւորող Հայկական Համայնքի վկայութիւնն են պահպանուած 1669-1831 թթ. տապանաքարերը՝ քանաքեռցիներին («ի մեծի մասամբ»), պոլսեցիներին, ակնցիներին եւ երեւանցիներին պատկանող⁷:

1982-ին Հրաչ Բարթիկեանը հրատարակել է Հերակլիոնի պատմութեանը վերաբերող՝ 1657-1672 թթ. թուրքական փաստաթղթերի՝ Հայերին առնչուող բազում Հատուածներ: Փաստաթղթերը տեղեկութիւններ են պարունակում նորահիմն Հայկական Համայնքի տնտեսական ու աւելորական գործունէութեան մասին: Անուանապէս յիշատակում են Հայ արհեստաւորներ՝ ոսկերիչներ, Հացագործներ, երկաթագործներ, թամբագործներ, ներկարարներ, ջրաղացպաններ, ականահատ Հայեր (Կանդիայի պատերազմի ժամանակ), լուծայափոխներ: Քիչ չեն վկայութիւնները Հայերի եւ յոյն աղջիկների ամուսնութիւնների մասին: Իսկ 1673 թ. նոյեմբերի 29-ի մի փաստաթղթում «կայսերական (իմա՛ օսմանեան - Դ. Կ., Մ. Կ) բանակի մատակարար Հայ Աբրօն» իր լիազօր խաչատուրի միջոցով յայտնում է Կրետէի դեֆտերար ԱՀմէտ էֆէնտիից 4700 «ասլան դուրուշ» պարտքը ստանալու մասին⁸:

Սուրբեւ հրատարակում ենք Կոնտակ եկեղեցոյս Սուրբ Կարապետի, որ ի կղզիս Կրիտեա Գանտիա կոչեցելոյ ի քաղաքին Գաստրօ աշխատութիւնը: Տեղեկացնենք, որ պահպանելով արդէ բնագրագիտութեան մէջ ընդունուած կանոնները՝ արդիականացրել ենք միայն Երեմիայի կիրառած կէտադրութիւնը:

4 Կարծում ենք՝ այստեղ «կոնտակ» եզրը գործածուած է «գիր յիշատակաց» իմաստով (տե՛ս Նոր Բառգիրք Հայկազեան լեզուի, Վեներիկ-Սթ. Ղազար, 1836, էջ 1115):

5 Իրաւամբ, 1670 թ. Ջատիկ կիրակիս ընկնում է ապրիլի 3-ին (տե՛ս Հ. Բարթիկեան, *Օրացոյցի պատմութիւն*, Երեւան, 1970, էջ 441):

6 R. H. Kévorkian, A. Ter-Stépanian, *Manuscrits arméniens de la Bibliothèque nationale de France*, Paris, 1998, p. 965.

7 Տապանագրերի վերծանութիւնը տե՛ս Հ. Մ. Բարթիկեան, *Կրետէ կղզու Հերակլիոն քաղաքի Ս. Յովհաննէս Կարապետ եկեղեցու հայերէն տապանագրերը*, «Հայ-բիւզանդական հետազոտութիւններ», հտ. Ա, Երեւան, 2012, էջ 509-517: Կրետէի ԺԴ-ԺԷ. դարերի հայ հիմ գաղութի մասին յունական աղբիւրների վկայութիւններն ու դրանց քննութիւնը տե՛ս նաեւ Հ. Մ. Բարթիկեան, *Նիւթեր Կրետէի հայկական գաղութի վերաբերեալ*, «Հայ-բիւզանդական հետազոտութիւններ», հտ. Ա, Երեւան, 2012, էջ 493-503:

8 Մանրամասն տե՛ս Հ. Մ. Բարթիկեան, *Նիւթեր գաղութահայ պատմութեան*, «Հայ-բիւզանդական հետազոտութիւններ», հտ. Ա, էջ 554-591:

ԿՈՆՏԱԿ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ՍՈՒՐԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻ, ՈՐ Ի ԿՂԶԻՆ ԿՐԻՏԵԱ
ԳԱՆՏԻԱ ԿՈՉԵՑԵԼՈՅ, Ի ՔԱՂԱՔԻՆ ԳԱՍՏՐՕ

1 Այս ինչ կայ գրեալ 'ի գիրքս:

2 Նախ՝ Նախերգանապէս զվշտակրութիւն նախնի եկելոց ազգիս մեր եւ զնեղեւ անկելոցս կարճառօտեալ՝ որ ի բռնակալաց բազում ազգաց:

3 Երկրորդ՝ Յորում դառնացեալ ժամանակի գտաւ ոմն իշխան Աբրահամ անուն, որ էառ զեկեղեցի Կրիտէս կղզոյն՝ յառնելն տաճկաց զԳանտիա:

4 Երրորդ՝ Պատճառ պատերազմի եւ առման նոյն Կրիտէս կղզոյն՝ սկզբնաւորեալ եւ մինչեւ ցՔեօփրուլի համառօտի անցեալ:

5 Չորրորդ՝ Վիպմունք վասն Քեօփրուլիի եւ վասն որդոյ նորա բարեբախտապէս վէզիրութեան եւ վասն Մաճարաց մարտի առ նոքօք:

6 Հինգերորդ՝ Վասն երթալոյ որդոյն Քեօփիլիի Ահմէտ վէզիրիս ի Կիրիտ եւ շորեք ամօք ըստ եղեալ առնէ զնա ՌՃԺԸ [1669] թվիս Հայոց:

7 Վեցերորդ՝ Ողբասարաս բանք սակաւուր վասն աղէտից անցից բնակչաց կղզոյն եւ նարդենիս:

8 /1բ/Էրորդ՝ Բանք անցից նեղութեանց որ իշխանութիւնս տաճկաց զգլխաւոր պատահեալսն:

9 Ըերորդ՝ Զմերազգիս գլուխ կոչեցելոցն խոռովութեանց պատճառսն բազումքն ի նոցանէ պատուհասին յարդար դատաստանէն Աստուծոյ ի խրատ մեզ:

10 Թերորդ՝ Շարեալ եւ զբարեբարութիւն Աբրահամ իշխանին, որ էրն ի Կիրիտ. եւ ի յառնուլն տաճկաց զԳանտիա, թէ ո՞րպէս էառ եկեղեցի մի Հայոց. գոն բանք հանճարոյ առ այս:

11 Ժերորդ՝ Գոն եւ օրինակաւոր բանք ի խրախութիւն եւ ի մխիթարութիւն սոյն իրի դիպելոյ:

12 ԺԱ.երորդ՝ Շարժէ Աստուած զնուաստութիւնս մեր ի շարադրութիւն բանիս՝ յուղարկեալ անդր 'ի Կիրիտ:

13 ԺԲ.երորդ՝ Մաղթանք եւ յիշատակութիւն իբր կոնտակի յիշատակատեառն եւ համայնից սակի աւարտմամբ 'ի փառս Աստուծոյ:

14 /2ա/Երկրորդ գիրք գովասանակամք առ սակի կաթողիկէ եկեղեցոյ:

15 Առաջին ճառ Բաղդատօրէն ընդ երկինս յորս Տէրն փառաց 'ի սմա եւ անդր փառաւորի:

16 Բ [ճառ]՝ Ի դրախտն Ադամայ:

17 Գ [ճառ]՝ Ըստ Նոյեան տապանին:

18 Դ [ճառ]՝ Աբրահամեան տաղաւարին:

19 Ե [ճառ]՝ Սանդխոցն Յակոբայ նահապետին:

20 Զ [ճառ]՝ Ըստ լերինն Սինայ:

21 Է [ճառ]՝ Ըստ Մովսիսեան խորանին:

22 Ը [ճառ]՝ Ըստ տապանակի ուխտին:

23 Թ [ճառ]՝ Ըստ Դաւթեան Սիոնի եւ ըստ երգւոյ նորին:

24 Ժ [ճառ]՝ Ըստ Սողոմոնայն տաճարի համեմատութիւնք:

25 ԺԱ [ճառ]՝ Ըստ ծննդեան Փրկչին:

26 ԺԲ [ճառ]՝ Ըստ Խ[40]օրեայ գալստեանն ի տաճարն:

27 ԺԳ [ճառ]՝ Ըստ Յորդանանու երեւեալ երրորդական Աստուածութեան:

28 ԺԴ [ճառ]՝ Ըստ Թափօր լեառն եւ աստ հրաշացեալ փառօք:

29 ԺԵ [ճառ]՝ Ըստ Ողոզմեան աւուր գալստեան զարհնեալ եկեալն երգեմք:

30 ԺԶ [ճառ]՝ Ըստ խորհրդեան խաչելոյն գերահրաշ տեղոյն Գողգոթա լերին եւ սա հրաշացեալ լսեմ՝ «Ելէք տեսէք յարքայն Սողոմոն, որ պսակեաց զնա մայր իւր յաւուր փեսայութեան իւրոյ»:

31 /2բ/ԺԷ [ճառ]՝ Ըստ յարութեան Փրկչին նոր զատիկ ցուցեալ եկեղեցոյս հրաշալի փրկագործութեամբ իւրով:

32 ԺԸ [ճառ]՝ Ըստ համբարձման եկեալ ի տաճարս մտեալ, որում թագաւորին փառաց զՀամբարձէքն երգեմք:

33 ԺԹ [ճառ]՝ Ըստ վերնատան հոգին Աստուած իջեալ այսր, շնորհս պարգեւէ հաւատացելոց խնդրողաց:

34 Ի [ճառ]՝ Ըստ կրկնակի դիմաց համեմատութեամբ ի դրախտէն զդարուց սքանչելեօք ըստ հոգելից հարանց:

35 ԻԱ [ճառ]՝ Ըստ բաբիլոնական գերելոցն դարձ եղեալ, զի որ երբեմն երթալով երթային եւ լային: 36 եւ արդ գալով եկեսցէ:

37 ԻԲ [ճառ]՝ Բանք զուարթականք, զարթուցիչ մըտաց ի դէմս եկեղեցոյն ուրախացի՛ր նորակերտեալդ:

38 ԻԳ [ճառ]՝ Գովութիւնք պէսպէս առնոյն Դու այսպէս ասեալ:

39 ԻԴ [ճառ]՝ Դրուատս թէ նման ես երկնի Ուր արքայ՝ անդ եւ:

40 ԻԵ [ճառ]՝ Նոր նորոգութեամբ զահոյք ես Աստուծոյ եւ դրախտ եւ երուսաղէմ եւ Բեղղահէմ եւ Գողգոթայ եւ գերեզման յօղեալ եւ յարմարականս զԵ[7] եկի խորհուրդն, որ ի նմա իսկապէս:

41 ԻԶ [ճառ]՝ Նոր առագաստն եկեալ թագաւորն Քրիստոս. Դի/Յա/պուածս բանից շնորհաւորեմք, երգօք երաժշտականօք զեղգեղեալ, մատուցանելով եւ առ սակս համայնից բանաւոր պատարագս ըստ օրինի:

42 ԻԷ [ճառ]՝ Ստիպեալ հարկէ զերկին երկնայնօք, զերկիր երկրայնօք, զծով ծովայնօք, զհրեշտակ եւ զմարդիկ ըստ շափու ի ցնծութիւն գիւտի եկեղեցոյս:

43 ԻԸ [ճառ]՝ Շարժէ ի խնդութիւն զկաթուղիկէ եկեղեցի. նախ զսուրբ Կուսին Մարիամայ եւ սրբոց եւ հոգեւորաց եւ ժառանգաւորաց եւ ժողովրդոց. եւ պատրաստ գտելոց անդ. եւ յիշատակատիրամբ Աբրահամու:

44 ԻԹ [ճառ]՝ Աւետիս մատուցանէ որդոց Սիոնի ի մեծագունէն ի փոքրագոյնս հասեալ կենդանեաց եւ մեռելոց:

45 Լ [ճառ]՝ Աւետիս տայ. եւ առաջին յիշատակադրին եթէ դաղմատ է եւ կամ թէ յոյն. թէ ոչ կորեալ յիշատակդ:

46 ԼԱ [ճառ]՝ Աղօթեա՛ վասն Աբրահամու եւ վասն որդոց եւ վասն շէն պահողաց եւ զայս երգողաց եւ լսողաց:

47 ԼԲ [ճառ]՝ Իմս Երեմիայի անարժանի մաղթանք առ ձեզ, բարեխօսել առ Քրիստոս, որպէս եւ բարեբարութեան ձեր վայել է ի փառս Աստուծոյ:

48 ԼԳ [ճառ]՝ Դ[4] Տաղ պէս պէս յեղանակ առեալ ի բանիցն Սաղովմոնի. եւ ի մեղեղեաց նարեկացւոյ եւ Կլայեցոյ սրբոց. եւ այլ իմն գովութիւնք առ նոյն:

1 Ա.

[Նախերգանապէս զվշտակրութիւն նախնի եկելոց ազգիս մեր եւ զներեւ անկելոցս կարճառօտեալ՝ որ ի բռնակալաց բազում ազգաց]

2 Անճառ եւ բազմազեղ մարդասիրութեան ապենիագին Աստուծոյ հօր: 3 Որում բարեբար կամաց նորա նախ զեղուն հաւատով փառատրութիւնս մատուցուր: 4 եւ գոհաբանական աղերսս յաւել[ր]ժ արհնաբանութեամբ ընծայեցուր: 5 Որ յիստեղծանելն զնախնին մեր ի պատկեր բարեբարութեան իւրոյ պատուելովն ճոխութեամբ ի դրախտին փափկութեան: 6 Ուստի ի ստունգանեալ 'ի պատուիրանապահութեանէ Տեառն /4բ/ զրկեցաւ 'ի փառաց գրաւելով մահո՛ւ առեալ զվճիռ դառնալ ի հող՝ ըստ այնմ, նախանձու բանսարկուին մահ մտեալ յաշխարհ. վասնորոյ հարկեալ Արարչին, զի ծոցածին որդովն կանգնեցէ զանկեալ ծառայն՝ նորոգելով զեղծեալ պատկերն իւր: 7 Բազմ Աստուծոյ մարմնա եղեալ եւ բնակեալ ի մեզ, որ էրն առ հօր եւ երեւեցաւ մեզ՝ ըստ Յովհաննու, այսինքն զաստուածային անեղ բնութիւն կցորդեալ հաղոր-

9 Բնագրում՝ ԼԲ
10 Հմմտ. Յովն., Ա. 14:

դեցոյց 'ի բնութիւնս մեր, որ էառ յամենասուրբ Կուսէն Մարիամայ: 8 Եւ յայս կատարեաց զբաղ- ձանս նախաստեղծին աստուածանալոյն՝ փրկա- գործելով արեամբն սրբով, տալով զմարմինն ի ճաշակումն եւ շնորհելով զարիւնն ի յարբումն: 9 Եւ շինեալ զեկեղեցին. այս է զհաւատա- ցեալքս ի վերայ հիման առաքելոց եւ մարգա- րէից, զոր դրունք դժոխոց յաղթահարել ոչ կա- րեն, քան զի զայն, որ ի դրախտի անդ առ նա- խաստեղծն փշեալ էր զշունչ կենդանի, զայն եւ 'ի տնօրէնութեան շնորհեաց առաքելոցն ասէ՝ առէ՛ք /5ա/ հոգի սուրբ¹¹: 10 Որով զուարթա- ցեալ եղեւ եկեղեցի 'ի գնացս հոգոյն վըտակաց՝ ըստ բղխման ականն աւետարանի, զի արմա- տացեալն զոր գօսացեալ էր ուռճաւորեալ սա- ղարթացաւ բազմաբեղուն արմըտիւք եւ պտղովք գերազանցեալ քան զհրեշտակս հոգե- ղէնս, ըստ այնմ թէ յեկեղեցոյ ուսան զբազմա- պատիկ զհիմաստութիւնս Աստուծոյ: 11 Եւ այ- լուր զոր Յիսուս վկայեաց՝ ասէ՝ Որդիք աշխար- րիս այսորիկ իմաստնագոյնքն են քան զորդիս լու- սոյ յազգս իրեանց¹²: 12 Եւ զարդարեալ պայծա- ոացոյց զեկեղեցի արեամբն սրբով, զհիմնեալն առաքելովք եւ մարգարէիւք. զնա եւ խարսխեալ պարսպեաց՝ երամօք վարդապետացն սրբոց՝ պարուք հայրապետացն երջանկաց, հոյլիցն ճգնաւորաց խաչազգեցից, հեղմամբ արեանց նահատակաց, հրեշտակակրօն դասուց կուսա- նաց, թարքմանչօք տէլէտօք եւ աստուածուսոյց գիտնականօք: 13 Որք պէսպէս առաքինի վա- րուք քաջացեալք ի հանդիսի որպէս զծաղիկս զուարթս երանգօք եւ բուրմամբ եւ ճաշակօք /5բ/ չքնաղացեալք: 14 Որ զանցեալ ժամանա- կօքն ցուցանեն մեզ օրինակ զերկնաւոր քաղա- քավարութիւնս իւրեանց: 15 Որք եւ 'ի ներկայն զերանականն անուն ժառանգեցին 'ի տեսս եւ 'ի լուր հեռաւորաց եւ մերձաւորաց: 16 Եւ ապառ- նեացս հասելոց ըղձալիւք եւ փարելիւք հոգոց մեր են: 17 Մանաւանդ թէ եւ ի դպրութիւն կենաց են գրեալք յերկինս յիրաքանչիւր հագուստ ըստ տեառն բանի թէ ուր եսն իմ՝ անդ եւ պաշտօնեայն

11 Յովհ., Ի 22: 12 Ղուկ., ԺԶ 8:

իմ եղիցի¹³: 18 Զի եւ ունին համարձակութիւն ի Քրիստոսէ բարեխօսել վասն ազգի մարդկան: 19 Որոց յիշատակն արհնութեամբ եղիցի եւ ա- ղօթիւք նոցուն տէր Քրիստոս առհասարակ մեզ եւ ձեզ ողորմեսցի: 20 Եւ այս ամենայն պար- գեւք բարիք կատարեալ ի վերուստէն 'ի փառս ամենագոր կամաց նորա ըստ այնմ երկինք եւ երկիր լի է փառօք նորա¹⁴ եւ թէ երկինք պատմեն զփառս Աստուծոյ եւ յերկիր արհնաբանի յամե- նայն ժամու: 21 Եւ ընդ հոգեբաբար արտայայ- տելոցս մարմնաւորաւ եւս բացատրեսցի որ կա- պակցեալ է ի նոյն, զի Պօղոս Յիսուսի բերանն զաճումն ծննդոց մարդկային /6ա/ ազգի ի Քրիս- տոս եւ յեկեղեցի, խորհուրդ քարոզէ: 22 Եւ զի սովաւ են վերասացեալ երջանկացն պարք. նա- հապետք, մարգարէք, քահանայք, թագաւորք, արարածովքս ճանաչեալ զարարիչն եւ մարմնե- ղինաւս գործեալ զհոգեւորան: 23 Զի այս զկնի որոց եղ իշխան եւ թագաւոր, զի կառավարես- ցեն զամենահաւաք ժողովս յազգս իւրեանց՝ վե- րադիտելով զանդամս Քրիստոսի իբրու զլուսի առաջնորդք, ակունք՝ վերատեսուչք, լեզուք՝ վարդապետք, ունկն՝ քահանայք եւ ձեռք՝ իշ- խանք եւ թագաւորք: 24 Որպէս զի գլուխն զգա- յարանօքն շարժեսցէ զանդամն ի գործս հարկա- ւորս, աչքն տեսեալ զգացուսցէ զեկեալ պատու- հասն եւ ի տղմուս վայրէ առանցեալ զջուրս հանգստեան եւ զապահով տեղիսն ցուցցէ: 25 Ունկն լուեալ զբարկութիւն պատուհասին, ազդ արասցէ, բերանն՝ քաղեսցէ զպիտանին ըստ ժամանակին, զի ձեռն եւ ոտն ըստ եղանա- կի շարժեսցին, եթէ չարիք եկեալ հասեալ իցեն ձեռն զղէմ եղեալ պահպանեսցէ /6բ/ զանդամն: 26 Եթէ տրօք եւ արդեամբք սպասաւորեսցէ՝ եւ թէ զինու եւ պատերազմաւ երթեալ զտիւր խմբիւք ընդդիմացեալ կորզեսցէ զեկեալ հա- սեալ հակառակորդին վնասակարութիւն: 27 Արդ յայսցանէ ազգս Հայոց թափօր եւ ու- նայն որպէս զքերեալ պատկերս որ ի զգայարա- նաց պակասեալ եւ միայն, զի ոտն է որ գնայ՝ ա- նոք եւ անտէր ըստ Դաւթի. Եղէ եւ որպէս մարդ

13 Յովհ., ԺԲ 26: 14 Ես., Զ 3:

առանց օգնակաւի,¹⁵ եւ ըստ Երիցմանկանցն բանի՝ Ոչ գո՛ւնի՛ ի ժամանակի ասեն իշխան մար- գարէ եւ առաջնորդ¹⁶ եւ որ ի կարգին վերաբերի: 28 Եւ զինչ առ այս յաճախեցից զվշտակրու- թեանց ազգի մերում, որ յայտ իսկ են, թէ ի Պարսից եւ ի Մարաց, ի Թուրքաց եւ ի Յարաբա- ցոց, ի Վրաց եւ ի Յունաց եւ ի Թաթարաց մանա- ւանդ եւս սպառսպուռ ցրուեալ, հալածեալ, տա- րագրեալ, կոտորեալ, նուազեալ ենք: 29 Զոր եւ տեսեալ ենք ի պատմագիրսն, զի յորմէ հետէ ելեալ է պատգամաբերն տաճկաց յօրէն յայնմանէ մինչեւ ցայսօր ժամանակի, թէ զինչ արարին ընդ Երուսաղէմ եւ ընդ /7ա/ Ասո- րիս, ընդ Հայս եւ ընդ Յոյնս ասպատակեալ եւ գերեալ, կողոպտեալ եւ յափշտակեալ, հրասու- զեալ եւ սրախողխողեալ, կտտամահ արարեալ եւ տաճկացուցեալ: 30 Սկսեալ 'ի Բաբելօնէ եւ յնգիպտոսէ, 'ի Դրանէն Ալանաց եւ Պարթեաց, 'ի ծագացն Մարաց եւ Պարսից մինչեւ ի ծագս Բօլօնացուց եւ Ունկրացոց եւ 'ի ծովուն Կազբից, մինչեւ ի ծոց ծովուն Ովկիանեայ ընդ կղզեացն հեռաւորաց բարձեալ զհամարձակութիւն պաշ- տօնէից եւ երկրպագուացս Քրիստոսի: 31 Եւ տակաւին եւս ո՛չ յագի սուր նոցուն յարենէ քրիստոնէից՝ ըստ որում ասէր տէր մարգարէին առ Իսրայէլ՝ բաժակ ոսկի է 'ի ձեռնիս¹⁷ իմում նա- բուզողոնս որ եւ ում կամիմ արբուցանեմ զնա: 32 Եւ յախտակցիլ ժողովրդեանն ասէ մարգա- րէն Երեմիա՝ Ո՛վ տայր ի՞նչ առնու զգլուխ իմ լշտեմարանս ջրոյ եւ զաչս իմ աղբերս արտա- սուաց¹⁸, զի լայի ի տուէ եւ ի գիշերի վասն բեկ- ման ժողովրդեան իմոյ¹⁹: 33 Եւ ցեզեկիլէլ ասէ Աստուած զգեցցիր հանդերձ սոյն²⁰ եւ երթ նիստ յանդիման ժողովրդեանդ /7բ/ լաց եւ յոգոց յանդիման ժողովրդեանդ /7բ/ լաց եւ յոգոց հան: 34 Եթէ հարցանիցեն զքեզ թէ ընդէ՞ր այդ- պէս լաս, դու ասա՛՛ նոցա, թէ բօղ լուայ²¹ 'ի տեառնէ, որ բարկութիւն գալոց է:

15 Սաղմ., ԶԷ 5: 16 Դան., Գ 38: 17 Երեմ., ԾԱ, 7: 18 Հմմտ. Երեմ., Թ 1: 19 Հմմտ. Երեմ., Ը 21: 20 Բ Թագ., ԺԳ 2: 21 Եզեկ., ԻԱ 7:

35 Եւ ի սաղմոսին Դաւիթ ասէ՝ եղեմ ինձ արտասուք իմ կերակուր ի տուէ եւ ի գիշերի²² եւ թէ մատնեաց զնոսա 'ի ձեռս թշնամեաց իւ- րեանց՝ զի թէ զարդարութիւնս իմ անարգեսցեն եւ զպատուիրանս իմ ոչ պահեսցեն²³ հարից գա- ւազանաւ զանօրէնութիւնս նոցա տանջանօք զա- միրաւութիւնս նոցա²⁴ եւ առ տէր ողբայ նոյն եր- գող՝ Աստուած մտիմ հեթանոսք ի ժառանգութիւն քո²⁵ եւ այլն անցելոցն իրաց եւ ներկայիս գու- շակումն եւ մարգարէութիւն եկեալ կատարեալ՝ եւ կատարեցաւ: 36 Զի զբաժակն դառնութեան ըստ այսպիսեաց նախ նախնիքն մեր արբեալ եւ ապա վերուստ ի վայր առ Յոյնս եկեալ եւ 'ի Դաղմատունիս հասեալ, զորոց Արարիչն ամե- նայնի գիտէ զապառնոյն եղելոց:

1 Բ.

[Յորում դառնացեալ ժամանակի գտաւ ոմն իշխան Աբրահամ անուն, որ էառ զեկեղեցի Կրիտէս կղզոյն՝ յառնելն տանկաց գրանտիա]

2 Եւ աստանօր թողցուք զայս եւ ի կարգ բանիս ընթացուք, յոր ձեռնարկելիս է ճառել զվարատելոցս տառապանս եւ զպանդխտելոցս զծմրանս 'ի Յունաց տունս եւ յիշխանութիւնս /8ա/ տաճկաց տան տարագրելոցս: 3 Ուր եւ ի սոյն դարու գտաւ ոմն պայագատ Աբրահամ յիւրս նախնի, բնակեալ պապուն եւ հօր նորա ի Պելիկրատ Մակեդոնացոց, որ թարքմանի Սպի- տակ կլայ, որոյ զեզերօքն գան գետքն Տանալիս եւ Սաւայլ. իւրաքանչիւր ընթացիւք հեռաստան յաշխարհէ եւ անդր գան միանան հանդէպ նորա եւ անդէն ոլորտածաւալ գնացիւք յղփացուցեալ երկուց դիմօք զեզերային զազգս եւ զլեզուս՝ եր- թայ թափի ի ծով Պոնտոսի: 4 Ուր եւ ծնանի Բ [2] որդիս պարոնածինս՝ զՍարգիս եւ զՄաթէոս եւ առ սակի անուան ազնւութեան իւրոյ չհան- դուրժեալ անդ ի կողմնակալաց տերութեան տաճկաց՝ չուեալ գալ 'ի թագաւորանիստ քա- ղաքս Կոստանդնուպօլիս տամբք իւրովք²: 5 Եւ

22 Սաղմ., ԽԱ 4: 23 Սաղմ., ԶԸ 32: 24 Սաղմ., ԶԸ 33: 25 Սաղմ., ԼԸ 1:

ըստ խոհեմութեան բարուց ընկալաւ զիս, որ պատմողս եմ բանիս, յաւել եւ ըստ մարմնածնացն իբրեւ զհարազատս հոգիածին:

6 Իսկ նա մինչ ի Պէլիկրատ էր, ՚ի լուր /Տբ/ականջաց իմն միայն ծանօթացեալ էր. բայց ի գալուստ այսր ի մէջ ազգիս ողջոյն իսկ հռչակեցաւ բարեբարուց անուն մեծութեան նորա, զի ո՛չ էր մարթուն թաքել քաղաքին, որ ՚ի վերայ լերինն կայացեալն էր: 7 Զորոյ պատկանօրէն պատ[տ]ճառ բանի՝ առ արութեան իւրում աղագի՝ յատուկ մատեանս շարագրեցի՞ յաւետ յիշատակի՝ յազգաց յազգս ընդ նարդեանս եւ որ ապառնի. ընդ նմին եւ տաղաշափեալ զողբերգեալն Երեմիայ մարգարէի, որ յաղագս աւերածին Երուսաղէմի է: 8 Ընդ սմին եւ արտասանեալ զպատճառ շինութեան Իստամպուլու եկեղեցեացն, որք երբեմն հրակիզեալք էին՝ զորոց զՍուրբ Նիկողայոս եկեղեցին՝ յատուկ ի սորին ընչիցն շինեցաւ:

9 Եւ վասն ամբարտաւանութեան եւ բթամտութեան ազգիս եւ սակս մեղաց իմոց զշինեալսն եկեալ կործանեաց՝ յառաջին ամի՞ վէզիրութեան իւրոյ որդին Կարմնջեցոյ՞: 10 Ըստ որում օրինակեմ որպէս զոմն անհրահանգ հեծուցեն յազնիւ ձիս: 11 Եւ ՚ի չկա/Յա/րել ձիավարութեան՝ անկցի ի գետին եւ կսկծեցի: 12 Եւ կամ գռեհիկ ոմն յուղարկել ի գործ. երթեալ տմարդութեամբ, փոխանակ շինելոյ, աւերած է բանի տեառն իւրոյ: 13 Եւ թէ կամ լիցի քեզ առնուլ զճաշակ պատճառի՝ գիտ ի մերում դպրարանի, զորոյ միայն օրինակն, զոր ասացի, կայ առ Պարոն Չէլէպին, զոր ընծայեցաքն աղերս ՚ի պարգեաց Սուրբ Հոգոյն: 14 Եւ սոյն բաղձանք էր, որ վառէր զսիրտ նոյն երկիւղածին եւ տողորէր անհնարին խոցուածովք եւ սւէր, եթէ վասն անցանաց իմոց ոչ համարեցաւ տէր արժանի մնալ եկեղեցոյն այնմիկ հաստատուն, որ յարգեանց մթերիցն իմոց էր:

15 Բայց այն, որ զկամս երկիւղածաց իրոց առնէ լաւ աղօթից եւ կեցուցանէ՞²⁶ եւ տայ միշտ խնդրողաց ըստ անհրաժեշտ իւր բանի, ըստ ժամու եւ ժամանակի: 16 Արդ որում բանս է ա-

26 Սաղմ. ԾԽԳ. 19:

ռաջակայ՝ վասն որոյ եւ կամիմ սկզբնաւորել զառնելն տաճկաց զկղզիս Կրիտէս եւ ապա զԳաստրօ կոչեցեալ քա/Յբ/ղաք եւ վասն առնելոյ ազգիս Հայոց զեկեղեցի, որ յանուն Սրբոյն Կարապետի օծաւ:

1 Գ.

[Պատեալ պատերազմի եւ առման նոյն Կրիտէս կղզոյն՝ սկզբնաւորեալ եւ մինչեւ ցՔՆօփրուլի համառօտի անցեալ]

2 Եւ աւասիկ զպատճառէն ձեռնարկեալ մեր, իբրու յականց աղբերաց գալով առ ոտս ջրոցն հասեալ զտեղի առեալ զովասցուք: 3 Քանզի ի ժամանակս թագաւորութեան սուլթան Իպրահիմի ՌՂԳ [1644] Հայոց թվականիս եղեւ իմն այսպիսի հանեալ արքայ յապարանէ արքունեաց զմեծ ներքինապետն իւր եթովպացի եւ արձակեալ յեգիպտոս, զի երթեալ անդ նստցի խաղաղութեամբ՝ վճարելով զկեանսն իւր անձնագատ: 4 Եւ ի նաւելն ի ծովու հանդիպեալ Ֆոանկ մալթէզցիք եւ գերի վարեցին զնա ամենայն կալուածովքն եւ զորս ընդ նմա՞:

5 Եւ ի լուր լինել այս արքային, վաղվաղակի եհան զիրքիպտար իւր Հուսէյին անուն եւ կարգէ զափիտան, տալով նմա այլ եւս նաւս զօրօք եւ առաքէ ի ծովն Ովկիանոս՞ գնալ ի վերայ կղզոյն Մալթայ, տալ պատերազմ ընդ բնակիչս նորա եւ թափել զգերեա/10ա/լսն ի նոցանէ եւ կամ առնուլ զվրէժ արարմանց նոցա: 6 Որ եւ յերթալն նորա ի ծով անդր, իբրեւ մերձ եղեն ի Կրիտէս՝ դրդեալք ի նախաշարէն յեղակարծ ժամու հնչեցուցեալ զփողսն՝ հարին զքաղաքն Հանեա եւ լցան զնովա ամենայն զօրքն ի նաւացն եւ առեալ տիրապետեցին զնա ամենայն գաւառօքն բնակչաց երկրին՞: 7 Յորում ամի զկնի աւուրց եղեւ կրակն մեծ¹⁰ ի Ստամպուլ եւ մահ Գրիգոր եպիսկոպոսին Երուսաղէմի¹¹:

8 Եւ ամի ամի առաքեալ թագաւորն զափիտան եւ փաշայք զօրօք եւ զօրագլխօք տալով պատերազմ ընդ Ֆոանկս Գաստրօցիս ի ժամանակս սուլթան Իպրահիմի¹² եւ որդոյ նորա Մահմետի¹³ զամս Ի [20]: 9 Որոց երթալոյ հինից թշնամեաց ի կղզին այն եւ ի կոխելոյ ոտիցն բո-

ծորական ազգին, թէ զինչ գործեցան՝ լուր եւ ասացից քեզ, զի վանք եւ մենաստանք աւերեցան, եկեղեցիք եւ տաճարք քանդեալ կործանեցան, ժամատունք եւ աղօթարանք ի խանս եւ յա/10բ/պարանս, ի մզկիթ եւ ի բաղանիս փոխարկեցան: 10 Սրբութիւնք կողոպտեցան, սպասք նոցուն ոտնահարեցան, կենդանագիրք եւ նշանք տէրունեան անարգեալ խորտակեցան, նշխարք սրբարարք ապականեցան, սրբայարկք եւ գերեզմանատունք հրաշաւորք խափանեցան, քաջք եւ պերճագունք ի սուր մաշեցան, պայազատազարմք եւ մեծատոհմք գերի վարեցան, կէսք մեռան ի նոյնս եւ յուրք տաճկացան: 11 Սորեկ կուսանք լլկեցան եւ ճոխ ազգի կանայք խայտառակեցան, թողում ասել եւ զանբանեացն կոտորած, զարդիւնաբեր զայգեաց եւ զանդաստանաց եւ զձիթենեաց եւ զարտորէից զամլութիւն յանխնամատարութեանց բնակչացն գաւառաց: 12 Արդ աստանօր ի պատեհ էր առնուլ ի վերայ նորա զողբ մարգարէին եւ արժանօրէն կոծով ողբերգել եւ ասել զայն՝ Ձեզ ասեմ աճցաւորք ճաճապարհի, ելէք հայեցարուք եւ տեսէք եթէ իցեմ երբեք ցաւք մեմ ցաւոց իմոց²⁷ յորո/11ա/ւմ ժամանակի եւ մեք պատահեցաքն, աւաղ տեսանելեաց իմոց ասելով լռեմ, վասն զի ծանիցէ աստուածսիրութիւն ձեր՝ ոչ գոլոյ այս պատմագրութեան այլ կոնտակ յիշատակի սոյն եկեղեցոյ յափտեանս ժամանակաց համառօտել կամելով:

13 Սակայն իղձ սրտիս ո՛չ թողու հարեանցի անցանել, զի մի՛ եւ վարկպարագի իմաստնոցդ երեւցի: 14 Քանզի զայն որ ասացի երթալ զափուտանացն յամենայն ամի ի կղզին եւ ընդ ժամանակս փոքու հասակինն սուլթան Մահմետի եղեւ եւ ոմն զափիտան Տէլի կոչեցեալ Հուսէյին փաշայ՝ մնայր անդ ի կղզին տայր պատերազմ ընդ Ֆոանկս Գաստրօցիս զամս Ժ [10]: 15 Եւ եղեւ շատ անգամ, զի ինքնին ՚ի մարտի մտեալ եւ զվէրս ոչ սակաւ յանձն առեալ իբրու ստանալ զանուն քաջութեան առնուլ զքաղաքն զայն, զի բովանդակեալ լիցին զկղզին: 16 Եւ ոչ եղեւ հնար դիպման այնմ

բախտի զոր ընդ ամենայն անցսն եւ զոր ինչ գործեցան ի կղզին ի ժամանակի մերում, /11բ/ որում ականատեսն այն Պարոն Աբրահամ Չէլէպին հաւատարմացեալ Հուսէյին փաշային այն կացեալ ի նոյն կղզուջ ի պատճառս վաճառականութեան, որ եւ ըստ բարեսիրութեան իւրոյ ուսոյց մեզ զհաւաստի եւ զաներկբայ եղեալսն զորս կարգեցաք ի պատմագրութեան մերում:

1 Դ.

[Վիպմունմ վասն Քեօփրուլիի եւ վասն որդոյ նորա բարեբախտապէս վէզիրութեան եւ վասն Մահարաց մարտի առ նոֆոլ]

2 Իսկ՝ մինչդեռ անդր ի կղզին էր Հուսէյին փաշայ եղեւ ոմն վէզիր աննշան Մէհմէտ փաշայ կոչեցեալն Քեօփրուլի ՚ի ՌՃ եւ Ե [1656] թվականիս Հայոց: 3 Եւ ի նստելն իւրում ի նոյն փառս, սկսաւ զանհնարինսն մտաց ազգաց եւ ազանց սա հնարեցուցանել, զի եւ նուաճեաց եւ տկարացոյց զզօրս արքայի միշտ պատերազմաւ: 4 Եւ զի եղ մարտ ընդ ունկրացի մաճարս եւ ի հեղուլ բազում արեան ազգին իւրոյ պարտեաց զնոսա, առնելով Ջեանօվայ եւ զՎարատ կոչեցեալ կղզքն¹⁴: 5 Սպան եւ զբազում փաշայսն եւ զպէկլէրպէկիս երեւելիս եւ անուանիք: 6 Եւ զյոլովս արքորեաց որ ի նոյնս կացեալ մեռան: 7 /13ա/ Սպան եւ զմերձակայս թագաւորին եւ արքորեաց բազում անգամ: 8 Սպան զանհամար զօրս եւ զօրագլուխս սպահոց եւ եէնկիչարոց եւ արքունոյն: 9 Չյաղագս սորա յարուցեալ ճէլայիսն սպան զամենայն: 10 Նա եւ արար զափիտան զՀուսէյին փաշայն հանեալ ի Կիրիտու եւ բերել ետ յԻստամպուլ եւ սպան զնա այնր աղագաւ, եթէ զայսքան ամս յղփացար ՚ի փառս կղզոյն, առնելով զկաշառս ի Ֆոանկաց ոչ փութացար առնել զԳաստրօն ի նոցանէ¹⁵: 11 Սա եւ ի շորրորդ ամի վէզիրութեան իւրոյ խորհուրդ իմն խորհեաց վասն որդոյ իւրում, զոր ՚ի շափ հասակին տուեալ էր ի յնթերցումն եւ ՚ի կարգի եւ յաստիճան դասատան մուծեալ, զոր կոչեն մէտրէսէ, որովք յառաջանան աստիճան առ յաստիճան հասեալ ՚ի լրումն հասակի եւ ի մակածութիւն վերծանութեան գրոց ի կարգի դատաւորութեան: 12 Զոր եւ հանեալ ի նոյն

27 Հմմտ. Երեմ., Ողբ. Ա. 12:

դասուց եւ ի կարգաց առեալ տարաւ ընդ իւր 'ի Պուրսա: 13 /13բ/ եւ մինչ դեռ անդ էր արքայ ամենայն մեծամեծօքն ՌձԼ [1659] թվականիս ծանոյց արքայի եթէ արժան է որդի իմ փաշայութեան խելացի գոլով: 14 եւ արքայն ասէ, զոր երկիր եւ դու կամիս՝ զայն տացի որդոյ քում: 15 եւ իսկոյն արարեալ զամենայն պատրաստութիւն կալուածոց մատոյց զորդին հանդէպ արքայի: 16 եւ արքայ խիլայեալ զնա իշխանական եւ երկրպագեալ նորա ելին յարքայէ: 17 եւ առաքեաց զնա ի Կարին որ է Արզուում: 18 Բայց եկ տեսցուք զգիտաւորութիւն կամաց հօրն նորա. եթէ որպէս բարեվիճակ պահու պատահեցոյց զորդին իւր, որոյ կատարածն գերապանծութեամբ ճոխացաւ:

19 Զմեծախելքն կարմնջեցի ասեմ բախտաւորն Քեօփրուլի մտեալ 'ի խորհուրդ, որունեալ զհնարս եւ զոր ինչ կամք սրտին էր, այնպէս յաջողէր եւ յոր խնդիր պատաղէր՝ դիւրագոյնս եւ անթերի կատարելու: 20 եւ ետես զորդին, որ ի դասս վերձանողացն դեգերէր եւ ըստ խոնարհագոյն զաստիճանան եւ մանկահասակ տիոյն /14ա/ զհարդ կարիցէր զգերսն թեւակոխել եւ ի վեր քան զինքն եղեալսն յառաջ անցանել եւ ամբառնալ ի վերայ նոցա պետութեամբ եւ վերնագոյն զաստիճանօքն. զի ոչ թէ միայն ի կարգս դատաւարութեան դժուարաելս թուենայր, այլ եւ ի դասատունս յոքնասանդխոցն կարի յոյժ եւ բարձրն երեւէր եւ այսու գիտաց եթէ ի կենդանութեան իւրում զփառս ինչ որդոյն տեսանել ոչն կարէր: 21 եւ զանպարապ սուրն արիւնաճապաղ՝ զոր փորձեալ էր ի վերայ պարանոցաց ազգին իւրոյ՝ ոչ միայն աննշանից փոքուց զօրաց եւ զօրապետաց, այլ եւ գաւառապետաց, պարոնաց եւ պէկլէրպէկուց եւ կողմնակալաց եւ կուպարակից ազգաց եւ ազանց քառակուսակ ծագաց տիրապետութեան ինքնակալին տաճկաց: 22 եւ ետես եթէ գամագիւտ գտաւ բախտ իւր: 23 Ոչ խորթեաց թէ ի նուաստագոյն դատաւորութիւնս մնայր կարօտաբայր որդին: 24 եւ զսուրն զայն պսպղուն, փայլուն եւ փաղփուն ցանկացաւ տալ 'ի /14բ/ ձեռս որդոյն, զի եւ հասանել կարիցէ բախտի վիճակի այսպիսի

իմն օրինակաւ: 25 Շինեաց նմա սանդուխ մի՝ հռչակելոյ արժանի, որ էր հնգեքին աստիճանօք յատկացեալ: 26 եւ ունէր զտեսիլ ոսկեփայլ եւ աստղաճաճանչ շառուիղօք յակինթօք եւ զմրուխտագոյն ակամբ պատուականօք, որոց մինն քան զմիւսն վերաթեւեալ պայծառագարդ տեսանիւր:

27 Նախ եւ առաջինն ըստ ձեռինս մատանց յարմարագոյն թուի ինձ, ի ճկութէ փոքեր մինչ ցառ բոյթ մատինն անվթար հաստատեալ՝ զի թէ մինն պակասիցէ 'ի նմանէ մատնատ յորջորջի:

28 Երկրորդ՝ հնգեքին զգայութեամբ մարդն է կատարեալ, ի լուսաւորացն սկզբնաւորեալ եւ 'ի ձեռնս հաստատեալ. առ ամենայն յիսպաս եւ ի գործակալութիւն բոլոր անդամոցն պատշաճեալ, զի թէ 'ի սոցուն մինն սխալիցէ յանդամ պակաս կոչի մարդն:

29 Երրորդ՝ ըստ հնգեքի ժամու աղօթից նոցա՝ յառաւօտէն սկսեալ եւ առ ե[5]երրորդ /15ա/ պահու հանգստեան հանգեալ, ի փառս համայն գործոյ արքունեաց, զի թէ եւ ըստ աշխարհակալութեանն հոգ պատաղանաց ի նմանէ պահանջիւր՝ այլ սակայն ըստ աստուածատուր իմաստութեան վարէր ի հանգստութեան պատրաստեալ, պատշաճեալ, հնազանդեալ գործակալօք:

30 Զորրորդ՝ ըստ շահաբեր նաւուն յարակցեալ, զի ստրուկն, որ դիտողն է հեռատեսիւ նկատմամբն, զգացուցանէ ղեկավարին, զի զլուսն ունի պատիւ զտիւն եւ անդրադարձ նոյն ըզնորին: 31 Երկրորդ՝ պատպանապանն: 32 Երրորդ՝ զինապետն: 33 Զորրորդ՝ նօտարն: 34 Հինգերորդ՝ նաւապետն կացեալ ի խելս նաւի եւ կալեալ զղեկն ի ձեռս եւ վարէ լի խաղաղութեամբ՝ յաջողակ հողմով եւ ընչաւէտ դիպուածով:

35 Իսկ 'ի կարգ հինգերորդի աստիճանի, հնգեքին յօրինուած սարասիւք, զոր փուռ ակամբ պատուական էր գարշապարադիրք ոտից որդոյ նորա: 36 Առաջինն, որ նման էր պահու առաւօտեանն /15բ/ աղօթից նոցա: 37 Սա եղունկ սպիտակ լեարդագոյն եւ խարտիշագոյն, յարեմ եւ զկարկեհան կարմիր գունաւոր, որ է

էրզրումայ եւ կարնոյ մայրաքաղաքի զուգապանծեալ իշխանութիւն:

38 Երկրորդ աստիճան սանդխին Շափիւղայն ծիրանի սպիտակագոյն եւ դահանակ կանաչագեղ նշուլիւք Շամայ եւ Դամասկոսի կողմնակալութիւնն:

39 Երրորդն յօդեալ Սարդիոն շիկագոյն արիւնատեսիլ եւ բիւրեղ սպիտակ՝ Ստամպուլ եւ Բիւզանդիայ, յոր կանգնեցաւ հօրն փոխանորդ յարքայարանին:

40 Զորրորդ՝ Անթրաքս արիւնատեսիլ բազմագոյն եւ Ամէթիոս գինեգոյն՝ են սոքա Անդրիանապոլիս, յորժամ ի հիւանդութիւն հասանէր Քեօփրուլի՝ տարեալ անդ զայնմախամ իւր նստուցանէր զորդին իւր:

41 Հինգերորդ մատն եւ աստիճան սանդխինն /16ա/ կայծակն կայծատեսիլ լուսաւոր եւ Դպազիոն կարմրագոյն՝ արիւնատեսիլ՝ ուր վերացեալ նստաւ ի վերա[յ] կեսառոսական եւ դքսական պատուով: 42 Ուր եւ մերձեալ յարքայն փառաւոր եւ էառ ի նմանէ զկնիքն արքունական արժանաւոր տիրել եւ իշխել ի վերայ ազգաց եւ ազանց յամենայն թագաւորութիւնս եւ եհաս անտանօր 'ի փառս ճոխութեան մեծարեալ յամենից: 43 Տեսեալ Քեօփրուլին զզուգապատիւ բախտ որդոյն իւրոյ փառաւոր եւ զվիճակ պահուն շնորհաւոր յանհոգս լեալ եւ ըզձալից խաղաղութեամբ մեռանէր: 44 եւ նորանիստ վէզիրն Ահմէտ՝ որդի վէզիրի՝ ընդ թագաւորին եւ ամենայն մեծամեծացն արարեալ զնամազ մէյիթի հօր եւ առաքեցին երկեակ աւուրբք զդին նորա ի Ստամպուլ թաղեալ ի մէջ թուրպէին, զոր շինեալն էր յանուն իւր՝ եւ ի նոյն յաւուրս վճարեալ էր: 45 եւ մինչ դեռ ի կեանս էր Քեօփրուլի եւ ի նոյն փառսն, զոր եւ եթող որդոյն իւրոյ, ջնջեաց զստահակս յաշխարհէ, կոտորեալ սպառեաց զանառ/16բ/ակս խարհէ, կոտորեալ սպառեաց զանառ/16բ/ակս եւ զօրպայս ի զօրաց եւ զօրագլխաց: 46 Վանեաց եւ եբարձ զապստամբ եւ զճէլալիս ի փաշայից: 47 Զքեաց զհակառակս եւ զգեհապատիս, զոր եւ կարծէրն, եթէ 'ի ներքս յապարանս արքայի եւ թէ որք 'ի կողմնակալութեան կային: 48 եւ զամս ե [5] դուր եւ դադար արար զաշխարհակալութիւն թագաւորի եւ քաղցրա-

ցոյց զաշս եւ զսիրտս ամենեցուն ի վերայ իւրում կամայ եւ յակամայ: 49 եւ ապա զորդին իւր 'ի տեղի իւր հրաւիրէ տինագ տուն մի ամենայն զարդուք ելից եւ փուռ սլէհիւք եւ սպառազինօք պատշաճեաց, զի 'ի պատեհ ժամու ըստ պիտոյից սպառազինեալ յաղթօղ գտցի:

50 Զպարտեզս պտղաբերս եւ զբուրաստանս երփնաւորեալս պատրաստեաց նմա:

51 Հերկեաց զարգաւանդն երկիր, խլեաց եւ եբարձ զորոմն եւ քաղեաց զփուշս յանդաստանաց, սերմանելով զբազմորակ արմտիս ընդոց եւ ապա եմոյժ զորդին անդ, զի հնձեալ հաւաքեալ ժողովեալ զանձէ յշտեմարանս թագաւորի: 52 եւ ահաւասիկ ցնձան յամենայն ժամ: 53 Զի յօրէն յայնմա/17ա/նէ յորում եղեւ վէզիր կարմնջեցիս, խաղաղանայր թագաւորն եւ անհոգանայր 'ի խուժանածուի խոովութեանց զօրաց սովորականաց: 54 Եբարձ զերկիւղ կարծեաց եւ զշմոր կասկածանաց մահուան նորա:

55 Մանաւանդ 'ի զուարճութիւն սովորեցոյց զաշս իւր, եւ որսորդութեան պարապէր ի լերինս եւ յանպէտս յեղանակս քառից կիտից եւ զամենայն ախորժս սրտի իւրոյ յազ եւ լիովին կատարէր ըստ բարուց իրեանց յաւուրս վէզիրութեան հօր ընդ որդոյն կարմնջեցոց: 56 Իսկ յորժամ¹⁸ նստաւ վէզիր Ահմէտ՝ որդի վէզիրի՝ դարձան 'ի քաղաքս Իստամպուլ ընդ թագաւորին եւ զշինեալ եկեղեցիսն երից ազգաց, որ 'ի Ղալաթա եւ յիստամպուլ՝ քակեալ կործանեաց խորհրդակցութեամբ Վանի ոմն քարոզչի՝ որ ծանօթացեալ էր նմա ի Կարին եւ ի քաղաքի՝ որ ծանօթացեալ էր նմա զանսուց առիթ գաւուստն ընդ նմա բազում վնասուց առիթ գտաւ մեզ: 57 եւ զկարնոյ եկեղեցին դարձոյց փառս մեզ: 58 եւ զփակեղս քրիստոնէից եբարձ 'ի ձամի: 59 եւ վասն հանգեալ եւ փլեալ եւ խախտեալ եկեղեցեաց /17բ/ եւ ժամատեղաց նորոգութեան կամ քար մի ի վերայ քարի միոյ դնելոյ հրաման երբեք ոչ եղեւ յաւուրս սոցա:

60 եւ հօր կտակագիրն այսպէս էր անիծիւք եւ արհնութեամբ, եթէ զգրեալս իմ ասէ՝ կատարեսցես, արհնեսցիս վայելելով զիշխակատարեսցես, արհնեսցիս անէժք տիրեալ նութիւնդ եւ թէ ոչ կատարեսցէր՝ անէժք տիրեալ քեզ եւ յայլմէ մահանալոց ես: 61 Զգուշացիր,

քեզ եւ յայլմէ մահանալոց ես: 61 Զգուշացիր, որդեակ իմ, յօջախէ արքունոյն եւ զօրականաց սուր քո յարժի վերայ պարանոցի նոցա միշտ լիցի, զի մի լարեսցեն ճարտարքն ի նոցանէ քեզ որոգայթ: 62 Յամենայն ժամու մի թուլացուցես զլուծ զօրաց արքայի եւ լիցին միշտ ՚ի պատերազմի տկարացեալք եւ նորքն զհինսն մի՛ գտցեն առողջ եւ հինքն շնորհս մի՛ տեսցեն: 63 Եւ փաշայք աշխարհաց ընդ քեզ լիցին ՚ի պատերազմ, զի մի՛ երբեք կարասցեն կալ հակառակ: 64 Զայս եւ զոր սոցին նման ասաց եւ մեռաւ եւ որդին աճեցոյց զխրատ կտակագրին:

65 Եւ նախ սպան եւ վանեաց ի պատուոյ եւ աքսորեաց զներքինապետ եւ զմերձակայս թագաւորին: 66 Եւ զծերագոյնս եւ զանուանիս օճա/18ա/խին եւ զերախտաւորս հօր իւրում սպան եւ վանեաց: 67 Սպան եւ զբազում փաշայս իբրեւ ծանուցեալ զսորհորդս նոցա: 68 Սպան զՄուրթազայ փաշայ՝ սպանողն ճէլալեաց: 69 Սպան զԱպտալ խանն՝ կողմանակալն Բաղդադու եւ զՀուսէյին փաշայ Գազայու, զորս ոչ ոք թագաւոր յառաջնոցն վնասեալ եղեւ զօճաղ նոցա նախնեաց:

70 Եւ ոչ դադարեաց ի պատերազմէ ընդ Արեւմուտս Մաճարաց՝ գնաց էառ Զուլվար եւ զոմանս կլայս ՚ի գաւառէ նոցուն: 71 Եւ ի մոմուալ կայսեր Ալամանաց իմբէրագորին Նէմցէու յուզումն վրիժուց ազգին Ունկուզաց փութանակի դեսպանս արձակեալ վէզիր շիւջոյց զեռացումն սրտի նորա, խնդրելով եւ ի նմանէ դեսպանս, զի գայցէ առ թագաւորս, զի նոր նորոգեսցուք, ասէ, զդաշինս խաղաղութեան եւ սիրոյ, որ եւ եղեն իսկ ՚ի դառնալն վէզիրի յիստամպուլ²⁰:

1 Ե.

[Վասն երթալոյ որդոյն Քեօփիլիի Անմխ վէզիրի ի Կրիտ եւ չորեք ամօք րազմ եղեալ առնէ գնա ՌճժԸ [1669] թլիս Հայոց]

2 Իսկ իբրեւ եւ ետես վէզիր եթէ փակեցան պատճառք պատերազմաց եւ դրունք խռովութեանց, որ ՚ի ցամաքի, եմուտ ՚ի խորհուրդ ընդ արքային եւ /18բ/ասէ. ահա խափանեցաւ պատերազմ եւ թէ կամիս հոգասցուք զհիրիտ, զի

որք գնացինն անդր զփառաց իւրեանց՝ փութացան եւ ոչ ի կատարումն հրամանի արքայի եւ ընդ վայր կորեան մինչեւ ցայսօր անդր գանձք եւ զօրք: 3 Եւ ինքնին երթայց եւ առից զնա շեշտակի աղօթիւք մեծութեանդ: 4 Եւ իբրեւ լուաւ արքայ ուրախութեամբ ուրախ եղեւ յոյժ եւ հրամայեաց տեսանել վաղվաղակի զպատրաստութիւն պատերազմին: 5 Եւ եւս վէզիր յուսացեալ ի հայրենի բախտ իւր, որով յաջողեցան, ել մեծաւ սարօք եւ բազում կազմուածովք եւ գնաց յէղրիպօզ քաղաք ծովեզէր, որ հայի ՚ի հարաւ յանդիման Կրիտեայ՝ որ է ընդ միջոց ծովուն իբրեւ ճի [120] մղոնաւ, որ ՚ի ՌճժԵ [1666] թվականիս:

6 Յորում ամի մեռանէր թագաւորն Պարսից՝ Շահ Ապաս²¹ եւ եղին ՚ի տեղի նորա զորդին Շահ Սուլէյման²²: 7 Եւ եղեւ յայտնութիւն սուտ մարգարէին հրէից, զոր մինչդեռ աստ էր վէզիրն հալածեաց զնա ի Պօղազ բերդին յարգելանս եւ բազում պաշ/19ա/տօն առնուլն նորա անդր, չհանդուրժեալ տաճիկք տարան զնա առ թագաւորն յնտրէնէ եւ նա առաջի թագաւորին զասմունք ազգին իւրոյ եւ զօրէնս իւր ուրացեալ տաճկացաւ²³:

8 Եւ վէզիրն գտեալ ժամ յաջողակ, ի գիշերի միում զանխուլ յամենայնէ նաւեաց փութապէս յէղրիպօզէ եւ անց ի Կրիտէս կղզին, ելեալ ի քաղաքին, որ կոչի Հանեա: 9 Եւ իբրեւ տեսին զանցանել վէզիրին հետեւեալքն անցին եւ միանգամայն զօրք եւ զօրագլուխք, սփահք եւ եէնկիշէրիք, պարոնք եւ պէկլէրպէկիք, գնտովք եւ ճ[100]ապետովք եւ Ռ[1000]ապետովք եւ զաւառակալովք: 10 Եւ գնացին բանակեցան մերձ կլային եւ քաղաքին Գասարօ կոչեցելոյ: 11 Եւ սկսան ամ յամէ եւ ամսոյ յամիս եւ շաբաթէ ՚ի շաբաթ եւ օրըստաւուրց եւ ժամէ ցժամ, զցայճ եւ զցերեկ զխորհիլ եւ պատրաստիլ, յորդորիլ եւ քաջանալ, հնարիլ եւ ճարտարել, զի զհոնս ելիցն գտանել մարթասցին անհանգիստ կենօք զամս Ե [5]: 12 Մաքառեցան, խիզախեցան, մար/19բ/տեան, պատերազմեցան, սրակեր եղեն եւ հրոյ ճարակեցան, յաղթեցան եւ յաղթեցին ՚ի յաւարտումն գործոյն: 13 Կինէր եւ հարուածք փաշայից եւ նշանաւոր

քաց քաղաքաց բերէին զօրականս գունդս գունդս եւ ընուին ի մէթէրիսն եւ իսպառ ջնջէին եւ անպակաս էր ի բանակն տաճկաց մահ եւ կոտորումն մարդկան անքանակաց²⁴: 14 Եւ վասն այնոցիկ բազում լինէր ողբք եւ եղկութիւնք մարց՝ լալումն եւ աշխարումն հարց, շիւարք եւ կոծ քերց, կսկիծ եւ վարանք սիրելեաց ընդ ամենայն աշխարհ: 15 Եւ զայս ըստ Մովսիսի Մեծի ասեմ, մինս զՌ[1000]ս հալածեալ եւ զբիւրս շարժեալ. ոչ անխայեալ ՚ի մահուանէ զանձինս՝ անթիւ զանձանց զկոտորումն եւ զհրասուզիլն կորստական: 16 Որպէս արուեստաւոր ոմն զմաշումն եւ զբեկումն գործելեաց արհեստին ոչ հոգայ, այլ զաւարտումն գործոյն փութայ: 17 Եւ եւս ձանձրացան քրիստոնեայքն, որ ի ներքս քաղաքին կային, քան զի արք եւ կանայք զօրականք /20ա/ եւ պատերազմողքն ամենայն իբրեւ անձինս անձինս կային աւելի կամ պակաս: 18 Եւ զի թէ երբեմն եկին ի վէնէտկու գումարտակք նաւու եւ ոչինչ օգտեցան²⁵: 19 Եւ երբեմն եկեալ յարքայէն Ֆրանցայ նաւս Կ [60] եւ Հ [70] իբրու օգնել զաստրօցոց եւ յանունս իւրեանց ապուլ զքաղաքն եւ հարին յոյժ զբանակն տաճկաց: 20 Եւ տաճիկք եւս արկին հոր զինու ՚ի վերայ նաւուց ֆոանցոց, որ թուցեալ անկաւ ի մէջ մեծ նաւի գաբիտանին, զոր ծակոտեալ զնա եւ իսկոյն իջոյց զնա յատակս ծովուն, ընդ զօրօք եւ մենամարտօք եւ բազում զանձիւք:

21 Զայն տեսեալ միւս նաւացն ընդ կրու[ն]կս դարձան ամօթով, զի ոչ օգտեցան եւ զոր խորհեալ էին՝ անհնարացաւ: 22 Եւ ՚ի ցաւմաք կուսէ այնուհետեւ առատանային ՚ի գործ մարտի եւ զպաշարեալն պատնէշ ծակոտէին զպատուարք պարսպացն եւ նեղ եւ նուրբ գետնափոր շաւղօք մտանէին ընդ յատակաւ քաղաքին՝ բազմագիւտ արուեստս ցուցեալ /20բ/ եւ առաւելեալ հնարիւք: 23 Զի ո՞րքան լինէր նաղմս ՚ի խորութենէ եռացումն հրայրեցութեան, որ տապալումն առնէր, զվերինսն ի վայր թաւալեալ եւ յօղն ցնդէր զմարդիքս՝ սեւազգեաց թոշունս նմանելով մանրամասնաբար անդամովք յօշատեալ. զայս առնէին ի բազում

տեղուոյ բազում անգամ: 24 Եւ տաճիկք ուսեալ զայն հեռու ճանապարհաւ եւ ծամածուռ շաւղօք խորափորեալ՝ մերձ երթային քաղաքին եւ ծեծէին կրակասփիւռ զինուք: 25 Իսկ յայսմ վայրի ել արտաքս ՚ի քաղաքէն արհօնտայ մի յոյն ազգաւ եւ մատեաւ առ վէզիրն եւ ասէ՝ կամիս առնուլ զքաղաքս, եթէ զհոգիս ձեր շրջեցուցանէք. ասէ վէզիր՝ կամիմք եւ խնդրեմք զդիւրագոյնն: 26 Եւ ուսոյց նոցա զդիւրագոյնսն²⁸ եւ զայսպիսիս եղեալ ի բազում տեղիս գրեալ տեսանեմք, որպէս եւ յառակս աշխարհի ասի, թէ քաղաք ՚ի /21ա/ ներքուստ առնի: 27 Եւ յառաջմանէ եւս զոր ասի ձանձրացեալ էին բնակիչք տեսանելով եթէ ինչ ոչ պակասեաց ի հեղմանէ արեան անբաւ զօրացն տաճկաց՝ եւ միշտ ի նոյնն ճեպեալ խիզախէ եւ ոչ զանգիտէ: 28 Եւ գիտացին եթէ վիշապն զոր կալաւ զմարդն յոտից եւ մինչ ցբազուկս ջարդեալ զանձն բովանդակ եկուլ եւ հրա զգլուխն կակղագոյնս եւ դիւրեաւ եկուլ տայ անյազ յորովայնին: 29 Եւ խորհեցան զկատարածն գուցէ մի՛ լիցին բաժին սրոյ եւ ի գերութիւն ծառայութեան, զոր աչօք իւրեանց տեսին դէմ յանդիման: 30 Եւ ոչ կամեցան լինել ընդ հարկաւ նոցա, զի լուեալ եւ տեսեալ էին զնեղութիւն հարկատուաց՝ սոքա կարծեմ կատարեցին զհրաման Փրկչին, որ վասն առաքելոցն ասաց, եթէ հալածիցեմ զձեզ ի քաղաքէս յայսման՝ փոխիցիք ՚ի միւս²⁹ եւ ի բանակին տաճկաց բազմասեռ ազգ քրիստոնէից վասն մամոնայի ծառայութեան կային յօգնութիւն եւ ի պիտոյս պակասութեան նոցա: 31 Եթէ արհեստաւորք եւ թէ նաճարք եւ թէ վաճառականք, ըստ իւրաքանչիւրում կարեաց: 32 Եւ ազգ ֆոանկաց զնաւս իւրեանց ի վարձու տային տաճկաց, զի իստամպուլու եւ յայլ կողմանց զօրականս տանէին: 33 Եւ թէ ըստ վերասացեալ պատճառացր եւ թէ ըստ ներողութենէն Աստուծոյ, բնակիչք Գասարոյին արձակեցին դեսպանս առ վէզիրն, եթէ դատարկեմք /21բ/զքաղաքս եւ տամք զձեզ առնելով զհաշտութիւն²⁶: 34 Եւ

28 Մէկ տողի տեղ քաց է թողնուած: 29 Հմմտ. Մատթ., Ժ 23

տակաւին ո՛չ անսայր նոցա վէզիրն ամենայն մեծամեծօք գուցէ մի՛ լիցի նենգիւ խորհուրդն ֆռանկաց: 35 Եւ իբրեւ հաւատարմացաւ վէզիր եւ դադարեցոյց զամենայն արուեստ հնարագործութեան մարտի: 36 Եւ եղև պայման աւուրց ելանելոյ նոցա: 37 Եւ գաստրօցիք սկսան հանել եւ բառնալ՝ կամայ եւ յակամայ՝ լալով եւ յօժարութեամբ, զկահս եւ զստացուածս, զինչս եւ զսպասս, զկալուածս եւ զպարանս, զգանձս եւ զմամոնայս ոսկոյ եւ արծաթոյ, պղնձոյ եւ երկաթոյ՝ ի խանութից եւ ի գործատեղաց, ի տանց եւ յապարանից, յեկեղեցեաց եւ ի տաճարաց՝ իբրեւ թափօր եւ ունայն ի զգեստուց մերկացուցեալ եւ որպէս զպատկերս շնջեալ ի զարդուց ՚ի զգայարանաց եւ ըստ պտղակորոյս եւ տերեւաթափ ծառոց բաղդատեալ եւ որպէս զսեղան ի լցեալ եւ ի զարդարեալ բարեացն ունայնացեալ, եւ որպէս զհարսն ի պայծառ զարդուց մերկացուցեալ: 38 Եւ ամենայն ոք զիրաքանչիւր /21բ/ յարկացն փոռածք մեծամեծք եւ նուաստք, փարթամք եւ ռամիկք, լնուին զնաւս ուրոյն եւ ելանէին ի տանց եւ ի բնակութեանց եւ ի հայրենի քաղաքէն իւրեանց՝ ուր ծնեալ եւ սնեալ էին եւ երթալով երթային եւ լային: 39 Եւ զի թէպէտ ո՛չ էր երթալն ի գերութիւն, բայց սակայն յակամայ կամս էին վանեալ նոքա, յիշելով զմարմնաւոր եւ զհոգեւոր տաճարս բնակութեան իւրեանց՝ փղձկէին ՚ի լալ թողլով ազգացն օտարաց եւ թշնամեաց իւրեանց: 40 Զոր հնգեքին հնգօք թուօք զոտս եւ զծունկս ընդ միջօք եւ բազկօք առեալ էին զկղզոյն: 41 Այսօր վէզիրն Ահմէտ զգլուխն եւս առեալ ընդ անդամոյն յօղեաց եւ ազգին իւրում շնորհեաց, զի ի վերայ բազում քաջութեան յաւել եւ զայս գործ արութեան ցուցեալ աշխարհի ՚ի փառս անուան թագաւորի սուլթան Մէհմէտի, որ ՚ի ՌճժԸ [1669] Հայոց թվականի ի մուտն²⁷ ամսոյ սեպտեմբերի: 42 Եւ զայս լուր խնդութեան վէզիրն առաքեալ վաղվաղակի զեղբայրն իւր առ թագաւորն ՚ի քաղաքն Նէնի/22բ/Շէհիր²⁸, ասէ՝ աւետիս մեծութեանդ, զի յանուն քո վանեցի զքրիստոնեայսն ի բնիկ քաղաքէն իւրեանց: 43 Զի մերձ եղէ ՚ի կոտորումն պաշտօնէից Քրիստոսի, հեղու զարիւն նոցա սրով իմով, զերիտասարգս նոցա կուսանօք

հանդերձ եւ զտղայս հաստատելովք ծերովք հանդերձ: 44 Բայց նոքա անկան յաղերս եւ ետուն զքաղաքն մեզ եւ նաւեալ ինքեանք գնացին յայլ յաշխարհ: 45 Եւ մեր մտեալ ի մէջ քաղաքին այնմ զպատուարս պարսպացն նորոգեմք: 46 Եւ ի մէջ բազմակի եկեղեցեաց նոցա կատարեցաք զաղօթս գործութեան մերում, որ առ Աստուած եւ զաղօթս արհնութեամբ վասն կենաց եւ փառաց մեծաբախտ անձինդ տիեզերակալութեան եւ այսուհետեւ յոր վայր եւ ունիցիս միտս բանալ զաշխարհ այլոց պետութեան հաստատուն է եւ յաջողեալ ամենայն, եւ յաղթող ես ի հզօր բազուկն յուսացեալ. խնդրուածովք օգնականի մարգարէին մեր՝ զօրացուցչին լուսալիր հոգոց նախնեաց քոց քաջանց թագաւորաց եւ /23ա/ ահա ծառայ քո՝ կամ դեգերեալ ի հրամանս քո զոր ինչ հրամայեսցես տիրաբար: 47 Ողջ լե՛ր, յաղթող բախտաւոր: 48 Զայս թուղթ ընթերցեալ թագաւորի ուրախ լինի յոյժ եւ գրէ շեշտակի խէթիշէրիֆ առ ամենայն յիշխանութիւնս տիեզերաց խրախանալ ընդ նոյն: 49 Այլ եւ եկին հասին Իստամպոլ երեք նաւք պարոնաց, զորս ասեն չէքտիրմէ²⁹՝ լցեալ սոյն աւետօք ի վէզիրէ: 50 Եւ ելին ազգ եւ ազինք փարթամք եւ ռամիկք յամենայն աշխարհակալութիւնս տաճկաց խնդալ եւ ցնծալ, պարել եւ կաքաւել, արբիլ եւ զեխիլ եւ եւս հաւատացեալք Քրիստոսի ընդ նոսին խրախացան ընդ այնմ թէ խառնակեցան ընդ հեթանոսս եւ ուսան զգործս Անգա³⁰, հրճուեալ ընդ նոսս աւետէին զաշս եւ զլսելիս տաճկաց ՚ի տեսս եւ ի լուր համբաւոյս: 51 Զի եւ արարին տօնանմայ՝ զարդարելով զփողոցաց եւ զհրապարակաց, զխանութս եւ զվաճառանոցս, զխանս եւ զպէզէստանս, զծով եւ զցամաք, որ ՚ի քաղաքիս զերիս տիւս եւ զերիս գիշերս: 52 Փոխանակ /23բ/ սոգոյ ուրախացաք եւ փոխանակ ողբերգութեան զաշս նոցա աւետեցաք:

30 Սաղմ., ԾԵ 35:

1 Զ.
[Ողբասարաս բանք սակաւով վասն աղէտից անցից բնակչաց կղզոյն եւ նարդենիս]

2 Եւ զոր ի վերոյ հակիրճ բանիւ անցաք զկրետացոց նեղութեանց եւ ուր դիցուք աստանօր՝ զՌՃԺ [1600] յաւել ամօք շինեալ տաճարն ի Քրիստոսէ, այսօր գերեցաւ ի բոծորաց: 3 Զպայծառացեալն ի բոսորային վտակացն Յիսուսի, այսօր տգեղեալ անարգեցաւ: 4 Զպճնազարդեալ Սիոնն ի յօրիորդութենէն Պօղոսի՝ այսօր ի զարդուցն մերկացեալ շուռացաւ: 5 Եւ զայսքան ժամանակօք, որ պարերգէին փեսայն ընդ հարսին, այսօր խեթիւ հայեցեալ ի նա, զի օտարք յափշտակեցին, զփրկեալսն գոջելով ծարաւին՝ այսօր անբանք զնա գիշատեցին: 6 Զմաքրազարդեալն կրկնաւակ կողին աստուածայնոյն՝ այսօր խոզք անտառի ապականեցին զնա: 7 Զցանկով պատեալ այգին՝ երէ վայրի արածեցաւ ի նա: 8 31 Զորթան սորեկովք անկեալ ընդ բարունակացն ողկուզաբերաց՝ գազանք անապատի շրջեցան ի նա: 9 Զձգեալն զՈ/24ա/րթ իւր միւսէն ի ծով եւ միւսէն ի գետս հաւեալ շառաւիղացն³² այսօր քակեաց զցանկ Անու. կթեմ զնա անցաւորք ճանապարհի³³: 10 Զհօտն բանաւոր զստացեալն արեամբ էթող հովիւն, զի այսօր ի գայլոց խլեալ գիշատեցաւ: 11 Տէրն տաճարէն վերացեալ՝ եւ ապականեցան տաճարք տեառն բիւրք բիւրոց, զի Պօղոս ասէ՝ ապաքէն դուք տաճար Աստուծոյ կենդանոյ էք³⁴: 12 Եւ ըստ նայեայ թէ որպէս փեսայի եղ ինձ պսակ եւ իբրեւ զհարսն զարդու զարդարեաց զիս³⁵՝ ահա այսօր գլխոց գնդութիւն եւ քրցազգած լեալ եւ փոխանակ կամար գօտոցն շուան գօտեօք ՚ի գերութիւն վարեաց եւ խողխողեաց զանհամարս: 13 Եւ ինձ թուի թէ որպէս երբեմն մարգարէիք զիսրայէլէ գանկատեր եթէ այգի տնկեցի եւ մնացի, զի բերցէ խաղող եւ [եբեր] զփուշ³⁶ շառաւիղեաց՝ վասնորոյ եւ քակէ

31 Սաղմ., ԼԹ 14:
32 Սաղմ. ԼԹ 12:
33 Սաղմ. ԼԹ 13:
34 Բ Կորնթ., Զ 16:
35 Ես., ԿԱ 10:
36 Հմմտ. Ես., Ե 1, Ե 2:

զցանկն մատնեալ գազանաց: 14 Որպէս եւ ի տնօրէնութեան անէծ զթղենին վասն անպտղութեան եւ ասէ այլուր Մկրտիչն Յովհաննէս՝ ահա տապար առ արմին ծառոց դնի՝ ամենայն ծառ որ ոչ առ/24բ/նէ պտուղ բարի՝ հատանի եւ ՚ի հուր արկանի³⁷: 15 Զի ծառայ, որ ոչ գիտիցէ զկամս տեառն իւրոյ եւ արծառի գանի ինչ գործիցէ, արբցէ գան սակաւ³⁸: 16 Եւ ծառայ, որ գիտիցէ զկամս տեառն իւրոյ, եւ ոչ պատրաստեցէ ըստ կամաց Արա արբցէ գան բազում³⁹ զի որում շատ տուաւ շատ խնդրեցի ի նմանէ եւ որում բազում աւանդեցաւ առաւել եւս պահանջեցի ի նմանէ⁴⁰, եւ անմիտ ազգաւ զկճեցուցանելն եւ զծառայն շար զանպատրաստի գտեալն՝ ընդ մէջ կտրեալն եւ զմասն նորա ընդ անհաւատս եղեալ՝ այսօրքիկ օրինակօք: 17 Արդ յայտնապէս ասէ տէրն զայս ամենայն եթէ ոչ ամենայն որ ասէ՝ ցիս տէր տէր մտցէ յարքայութիւն, այլ որ արասցէ զկամս հօր իմոյ⁴¹ եւ այլուր՝ եթէ վասն հովուաց իւրոցն հօտից եթէ ասելոց են ո՛չ, ո՛չ յանուն քո մարգարեացաք եւ յանուն քո գօրութիւնս բազումս արարաք եւ ասեմ ցնոսա՝ ոչ գիտեմ զձեզ, ՚ի բաց գնացէք յիննէ մշակքդ անիրաւութեան, որ գործէիք զանօրէնու/25ա/թիւն⁴² եւ այլուր, եթէ եկեցեմ յարեւելից եւ յարեւմտից եւ բազմեացիմ ընդ Աքրահամու եւ ընդ Սահակայ եւ ընդ Յակոբայ յարքայութեան երկնից՝ եւ որդիքն արքայութեան ելցեմ ՚ի խաւարն արտաքին, անդ եղիցի լալ եւ կրճել առաւմանց⁴³ զի բազումք են կոչեցեալք եւ սակաւք են ընտրեալ⁴⁴, զի վասն անօրէն քրիստոնէից ո՛չ միայն զպատիժն ասաց փոխարինել հաստամբ տապարին, այլ եւ ի հանդերձեալն եւս եցոյց ըստ վերոյդասեալ եղանակօք յարեմ եւ զայն, որ ասէ Դիւրագոյն լիցի սողոմայեցոց եւ գոմորացոց յատուրն դատաստանի՝ քան քաղաքին այնմիլ⁴⁵:

37 Մատթ., Գ 10. Ղուկ., Գ 9:
38 Ղուկ. ԺԲ 48:
39 Ղուկ. ԺԲ 47:
40 Ղուկ. ԺԲ 48:
41 Մատթ., Է 21:
42 Մատթ., Է 22:
43 ՏՄատթ., Ը 11-12:
44 Մատթ., Ի 16:
45 Մատթ., Ժ 15:

18 Արդ ինքն Տէր հրամայէ եւ ով է որ ոչ լուիցէ, ինքն Աստուած բարբառեցաւ եւ ով է որ ոչ հաւատայցէ: 19 Եւ թէ կամիս գիտ զողբերգեալն Երեմիայի մարգարէի՝ զպատահելոցն Իսրայէլի, որ ոչ է պակաս սոցունն քան զնոցայնն: 20 Եւ զայս առաւել ասեմ, զի նոքա ընդ ճրագօք օրինաց կային եւ սոքա արդարութեան արեգակնէն լուսաւորեալք /25բ/ նոցայն երախտաւոր մարդիք էին, եւ սոքա՝ խոցուածովք Քրիստոսի: 21 Նոքա սքանչելի էօք մարգարէից փրկեալք, իսկ սոքա՝ Յիսուսի արեամբ: 22 Նոքա Մովսիսի ազատեալք, եւ սոքա՝ Քրիստոսի: 23 Նոքա ի զգալի թշամեաց եւ սոքա՝ յիմանալի թշնամոյն սատանայէ: 24 Եւ անհաս են եւ անքննին են դատաստանք երկայնամտին Աստուծոյ, որպէս մարդկային գործ յանասնոյ, զի այս տարակուսականքս ուրեմն սրբոց փոյթ եղեւ, եթէ կուպարիշտք ՚ի փառս եւ ի խաղաղութեան գու, իսկ ճշմարտութեան վկայք ի հալածանս եւ ի նեղութեան, ըստ որում եւ ասէ Ամբակում, ել ի վերայ վիմին մինչեւ լուիցէ զպատասխանին, թէ ընդէր կլանեն ամբարիշտք զարդարս եւ Երեմիաս ասէ յողբսն կոչեցեր իբրեւ զօր տարեկանաց պանդխտութիւն՝ շուրջ զինեւ եւ թշնամիքն ծախս հարկանէ՞ն⁴⁶: 25 Եւ Դաւիթ ասէ՝ Ահա մեղաւորք եմ եւ յաջողեալ անոց⁴⁷. զորում Մեկնութեան ճառէ Սուրբ Ներսէս Լամբրոնացի զայս ասելով, թէ Ամստիոք եմ յիսպանութիւնս եւ ինքեանք ոչ սպանանիս⁴⁸ իբրեւ զսատանայ սրախոցիսող առնեն զորդիսն Աստուծոյ եւ կային ի վրիժուքն ոչ պա/26ա/տուհասին: 26 Մտանեն պոռնկութեան ախտի առ զստերս եկեղեցոյ եւ ջրհեղեան ոչ ջնջին, յաճախեն ՚ի սոգովմայեցոց գործն եւ նոցա հրովն ոչ կիզանին: 27 Ժառան-

46 Երեմ., Ե 31:
47 Սաղմ., ՀԲ 12:
48 Տե՛ս Նախատեսութիւն յաղագս մեկնութեան աստուածային երգոց սաղմոսաց մարգարէութեան Դաւթի, Ներսէսի արքեպիսկոպոսի Տարսուղի կիլիկացոյ.- Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 878, Սաղմոս ՀԲ, թ. 208ա, սիւն. 803 (ձեռագրի Ակարագրութիւնը տե՛ս Հ. Սահակ Վրդեմեմեմեան, Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեան ի վեհափոյս, տտ. 2, Վեհափոյս-Սբ. Ղազար, 1996, էջ 975-980):

գեն զսեպհական մեր աշխարհս եւ քանանացոց պարտութեամբ ոչ յաղթահարին: 28 Ծառայեցունեն զժողովուրդս ազատս եւ Եգիպտոսի հարուածովքն ոչ տանջին՝ այլ է յաջողեալ նոցա յայսքան բազմապատիկ մեղացս անխտութիւնս ոսկի, արծաթ, ստացուածք, կենաց առողջութիւն, ծառայից բազմութիւն եւ ունին զմեծութիւն աշխարհի առանց ընդդիմահարից: 29 Եւ անձանց խոստովանողաց տիրեալ առանց խռովելոյ, զի ահա եւ ես ըստ այսմ գեղջուկ արտայայտեմ, խափանեցան տօնք տարեկանք աշխարհին այնմիկ եւ օրն ի պայծառանալոյ պասքի Սրբոյ Զատիկի փրկագործօղին զմեզ էմմանուրի: 30 Փակեցան Ու[1000]ք եւ բիւրք աղօթարանք, որ ի նմա: 31 Լռեցան սաղմոսերգութիւնք մաղթանաց: 32 Խամրացան երաժշտական պաշտօնք իմանալոյն հաւատով եւ /26բ/ զգալոյն գործակցութեամբ: 33 Չերեւին լուցմունք լապտերաց, չբացան խնկարկութիւնք զուարթարարք: 34 Խլացան զանկակքն անբանականք, որք հրաւիրէին զբանաւորս ՚ի պաշտօն փառացն Աստուծոյ: 35 Բարձաւ բազմոց փեսային Քրիստոսի եւ ոչ կատարի ի նմա շնորհաբաշխութիւն: 36 Խորտակեցան սեղանք մաքրազգեացք եւ բեկեցան սրբարանք, ոչ զենանի ի նոսա ընծայն հաշտարար՝ անծախելին Յիսուս՝ առ ՚ի հաշտութիւն հօրն երկնաւորի: 37 Եւ այն ամենայն զարդք եկեղեցոյ ընդ մանկանց եւ ընդ զստերաց նորա անարգեցաւ: 38 Եւ սուգ առ ամենայն ժառանգաւորք նորա ամենայն թշուառութեամբ: 39 Զի փոխնակ այնց ուրախութեանց երգարանից, օտար ձայնս բարբառի ի նոսա: 40 Եւ փոխանակ ընտանի համբաւուն խաղաղութեան փրկագործ տնօրէնութեան՝ աւետարանին ամբարտաւան բարբառովք ատելիքն Տեառն՝ զկործանումն քրիստոնէից մաղթեն ի մէջ տաճարաց: 41 Օրէնսդիր եւ առաքեալ յԱստուծոյ զոմն /27ա/ ասեն եւ զաստուածեղէն մարդեղութիւն Քրիստոսի բամբասեն ի մէջ տաճարաց Քրիստոսի: 42 Աղօթարարութիւն նոցա յամենայն ժամու վասն անմիաբանութեան քրիստոնէից կատարեն: 43 Զբաւարանս հոգւոց բազանիս լուացման մարմնոյ փոխեցին եւ զօմանս խանս պանդխտանոցաց թողին:

44 Զամենափրկչին Յիսուսի եւ զամենասրբունոյ Աստուածածնին եւ զպատուական փրկարան Խաչին եւ զփարեղի սրբոց դասուցն զանուանակիր եկեղեցիսն ի յանունս անցաւորաց մարդկան փոխարկեցին՝ Հունքեար ճամիսի, Վալիտէ ճամիսի, Վէզիր ճամիսի⁴⁹, մինչեւ ցհակառակորդս անուանակրեցին, ասելով Աղայ եւ Զաւուշ ճամիսի եւ այլն: 45 Եւ սեպհականեցին զաշխարհ կղզոյն եւ ընդ բնակչօք ձերբակալեցին: 46 Արդ զայս մրուր լեղւոյ, զոր նախ մեք յարեւելս արբաք եւ ոչ ցաւակեցեցան մեզ յոյնք, զոր պարտ էր ըստ Պօղոսի: 47 Եւ յորժամ ինքն էարք յարքայարանին. ազգին իմոյ ըմ/27բ/բունիք կազմէին տաւիդս ողբերգական եւ լային վշտակցելով ընդ կորուստն անձանց քրիստոնէից: 48 Եւ արդ ես՝ մեղսամածս եւ նուաղ նիհարս, որպէ՛ս համարեմ զանձն իմ արժանի թուել ի կարգս նոցուն ոգել ի վերայ կղզոյս կոծս ողբագին եկեալ հասեալ նեղութեանց Ին [25] ամօք եւ յաւարտ ամենայն հնարուց առին եւ զգլուխն ընդ անդամոցն՝ որոյ սակի՝ մեզ յայսմ վայրի՝ պարտ էր գլխովին ախտակցիլ: 49 Եւ պատճառք դանդաղելոյ մեր՝ բթութիւնք մտաց են առ ՚ի պատաղանաց պաշարմանէ եւ ես ի լաշառութեանց անձանց կարեաց, որոց եւ առիթքն լիցին յԱստուծոյ յանձին:

50 Մանաւանդ եւ յանհմտութենէ բարբառոցն յունաց եւ ֆռանկաց՝ յետս վեհերեցաք: 51 Եւ թէ ըստ հայկական բարբառումս ըստ պիթագորեան տաղաչափութեան յօրինելով եւ ըստ հոմերական յօդուած վայելուչս ոք գեղգեղեսցէ՝ հելլենական երաժշտական արհեստիք քիմ ալան քիմ սաթան⁵¹: 52 Իսկ ըստ պարանաբար ստորոգականապէս ձեռնարկեալ իրիս. ոչ եթող մնալ ամենարարն ՚ի մերում գեղանուշ շարագրութեան ըստ օրինի իբրու մատկար յարեալութեան եւ ի մարմնի սկզբնաւորեալ ըստ տնօրէնութեան գեղեցիկ տեսանելով քան զամենայն որոց մարդկան⁵²: 54 Սա ինքն

չհանդուրժեալ՝ եցոյց զնշանքս զայստիկ յաշխարհին տաճկաց, զի զորովք եւ մեք անտես արարեալ լռեցաքն՝ ահա քարինքդ աղաղակեցին այսպէս:

1 է.
[Բանք անցից նեղութեանց որ յիշխանութիւնս տանկաց զգլխատր պատահեալսն]

2 Քանզի յորժամ անցանել կամեցաւ վէզիր ի կիրիտ այնուհետեւ ոչ դադարեցան հարուածք եւ նեղութիւնք յիշխանութիւնս տաճկաց իբրու նախ մինչ ոչ անցեալ էին ի ծով անդր: 3 Եւ բանակեալ նստէին Յիսուսի ֆէ կոչեցեալ իջաւանն, ուր եւ հարան ՚ի քամոյ եւ ի ջրոյ եւ վշտացեալք փորացաւ ախտի եւ բազումք մեռան նշանաւորութեամբք: 4 /28բ/ Թողում յիշել զկոտորածսն որ ՚ի պատերազմի անդր, զցաւազնեալս եւ զհազնեալս եւ մեռեալս եւ զսրախոցիսողեալսն եւ զհրասուզեալսն անբաւելիս: 5 Թողում յիշել զորոտոյ յաճախիլ թագաւորին ըստ քառից եղանակաց տարոյն, մանաւանդ եւ առաւել յեղանակս ձմեռնային՝ հեռանալով ի լերինս եւ յանշէնս: 6 Եւ ՚ի սաստիկ լինելով հրամանէ թագաւորի, ժողովէին ի քաղաքաց եւ ի գիւղորէից ի գաւառաց եւ յագարակաց ամենայն ազանց մարդկան յոքնախմբէին բոլորապար՝ ունելով ի ձեռս իրեանց փայտս շորս եւ դալարս, ցուպս եւ փայտատս եւ զէնս ըստ կարի: 7 Եւ ի շորից կողմանց Ը [8] եւ Ժ [10] օրեայ ճանապարհաւ վարէին զլեռնային երէքս եւ զվայրի գազանս, զցիտս եւ զանասունս ընդ միջասահմանեալ վայրսն, ուր լինի նիստք եւ ելք թագաւորի: 8 Զի եւ նա պատրաստ կանգնեալ զեկեալ մերձեալ լցեալ զխառնիճաղանձ բազմութիւն ցեղից կենդանեաց տեսեալ ըմբռնեսցէ, վիրաւորեսցէ, հարցէ եւ շանց որսորդաց խողխողել տացէ եւ զբազումս ՚ի կեր միմեանց լլլկանօք: 9 Եւ լուիցէ զձայնս յոքնալուրս զվայականս եւ զմայականս, յըռականս եւ զվռականս, զգոջումն եւ զբառաջումն եւ զպատերազմս նոցա հարուածովք: 10 /29ա/ Եւ հրճուեսցի ի տեսանել զզանազանութիւն դիմաց կերպից եւ ձեւոց եւ հասակաց եւ մորթուց պէսպիսեաց սրբոց եւ

49 Սաղմ., ԽԴ 3:

26 (ԺԲ) Ոմն Շահնազար ժպիրոճ ագուլեցի, արամբ միով ծովահեղձ եղեւ եւ ոչ գտաւ զի նորա բնաւ:

27 (ԺԳ) Խօսրօվի ագուլեցոյ եղբայրն Սարխօշ անուն մտացի, կոծելով եւ հայհոյելով զեղբայրն մեռաւ:

28 (ԺԵ) Աւագ անուն ոմն կաղզուանցի, իբրու մէլիք այնմ գաւառին, զինքն պարծէր, ընդ որս լինէր վրէժխնդիր եւ թղտատար նոցա եւ վասն հոգաբարձութեան գնաց ի Կիրիտ առ վէզիրն մեռաւ անդ խղճութեամբ:

29 (ԺԶ) Պօտուռ Սիմոն իստամպօլցի տայ դրամս առ ի յօգնութիւն նոցա եւ յոչ կարել առնուլ զդրամն, փոխանակ առնէր զնուիրակութեան նուէրսն, որ յանուն /33ա/ Սուրբ Երուսաղէմայ անկանէր նա կրէր: 30 Որ եւ յերրորդում եւ ի շորորդում չեւ եւս հասեալ ի բնակս քրիստոնէից, ի Պանտուրմա անկեալ յերիվարէն հարեալ ցից փայտի ի փոր նորա՝ հայհոյութեամբ մեռաւ: 31 (ԺԷ) Պարագլուխն սոցա Իմիրզէ ջահկեցի յետ բազում վրիժառութեան գնաց ի Կիրիտ առ վէզիրն՝ հանել այլ իմն հրաման եւ բերել առ Յակոբ կաթողիկոսն. ի դարձին հասեալ հազիւ ի ցամաք ի Ղրզըլհիսար մեռաւ: 32 Հար ոմն փայզան թիով ի փոր նորա:

33 (ԺԸ) Զդէտն սոցուն ասեմ զՍարգիս պատրիկն վասն պարտուց իւր յարեալ ի նոսա եւ նուրբ ցաւ տիրեալ զանձամբ էջ ի հող պարտատէր: 34 Մահն նորա դառնագոյն: 35 Զի յորժամ լուան եկեղեցիք զմահ նորա, զժամ եւ զպատարագն արարեալ արձակեցան յեկեղեցւոյ քահանայք եւ ժողովուրդք յիւրաքանչիւր հանգիստ: 36 Զի օրն էր տօն Տեառն ընդ առաջի, յաւուր մտից աղուհացիցն Բ[2] շաբթի: 37 Եւ գտեալ ոմանք ռամիկք բարձեալ տարան զնա ի դուռս եկեղեցոյն գուցէ գտանիցի ոք քրիստոնեայ գալ ի վերայ նորա ի բառնալ կամ ի կատարումն կարգի թաղման: 38 Տեսին, զի ոչ ոքն երեւեցան, նոքա տարեալ թաղեցին անարգապէս զդառնալիցն կենօք եւ զեղեռնականն մահուամբ դառն յիշատակաւ բարձեալ յաշխարհէ եւ զգեստն մինչեւ ի շապկափոխանն ի գաւիթս եկեղեցոյն մէզատ արարեալ ծախեցին: 39 Զի սա եւ վերոյգրեալք ոչ հասարակե-

ցին զաւուրս իւրեանց, զի էին մանկամարդիք: 40 Զորմէ այսպիսի շար յիշատակ մահուանէ փրկեալ ազատեցէ զմեզ եւ զյետի օրն ի բարին շնորհաւորեցէ բարի խոստովանութեամբ եւ կատարեալ հաւատով առ ինքն յօգեցէ, ամէն: 41 Եւ զսոցուն իրաց ի տեղուք իւրում եղեալ եմք ի պատմագրութեան մեր որպէս օրէն կարգեցին մեզ /33բ/ նախնեկեալ երջանիկք մեր, որպէս Շնորհալին ասէ՝

42 Զոմանց բարեաց վկայեցին, զի յօրինակ մեզ եղիցին:

43 Զայլոց շարաց վկայեցին, զի մի՛նքման լիցուք նոցին:

44 /33բ/Ս1 Սարգիս վարդապետ արզրումցի երբեմն նուիրակ լեալ երկիրն Պարսից, որպէս պատճառաւ ոմն գժտութիւն, սա դառնութեամբ լեզուն կապեալ բարձրութենէ ի վայր անկեալ մեռաւ: 45 Իգնատիոս վարդապետ ...ականի նուիրակ էջմիածնայ կրկին կրկին շափով ծախէր զմեռոնն յոյժ անիրաւութեամբ ի սահմանս Զմիւռնոյ, յանկարծ մեռաւ գիւղս տաճկաց: 46 Միաբանք Երուսաղէմայ ոմանք որ փայտ ... զգանձս հանեալ ...եցին՝ մեռան: 47 ... ուր վարդապետն նախկին ...արդն վիրաւորեալ անիծելով մեռաւ:

48 /34ա/ [լուսանցքում] էրէցն Կարապետ ի տան իւրում նստեալ յանկարծ մեռաւ: 49 էրէցն Ներսէս ցաւագնեալ ի նոյն աւուր շատ աւուրբք եւ մեռաւ:

50 Բայց այս ամենայն անայցելութիւն եւ անտիրունջ լինելոյ աղագի է, որ ոչ երբեք տեսանի միսիթարութիւն ազգիս: 51 Եւ ոչ են որոշապէս երեւեալք մեծն ի փոքուէն:

52 Մանաւանդ թէ յառաջին արդիւնք վատթարաց քան թէ բարեբարուից: 53 Զոր տեսանեմք ի մէջ քառից եւ հնգից յարկաւոր գեօղք. գտանին նենգիչք միմեանց եւ դաւաճանօղք:

54 Տեսանեմք զոմանս աշաղկոտս եթէ վասն փառաց եւ մամոնայի եւ կարօտութեան միայն իցէր. չէր այնքան ծանրութիւն եւ ամօթ

51 Լուսանցքում:

նոցա: 55 Ապա ո՛ր դիցուք որ հարստահարեալն է ընչիւք եւ անուամբ, այն է քսու եւ բանսարկու նենգաշուրթն եւ թունալեզու: 56 Զոր այլոց ճարտարի ի խրատ կեղծաւորաբար՝ ինքն առաւել ժպրհեալ կայ: 57 Զգեղանս իւր հոգեկան եւ մարմնական գանց կամի առնել եւ զշիղն այլոց ջանայ զօր հաճապազ արձան կացուցանել⁵²: 58 Աշխատի արեամբ շափ իբր ի մարտ դիմեալ ի տուէ եւ ի գիշերի, զի արկցէ յորոգայթ ինչ: 59 Եւ թէ անմեղին եւ թէ մեղանշականին՝ մի է ատելութիւն ազգիս: 60 Եթէ իցէր շար ընդ շարի հատուցանել՝ ասել պարտէաք եթէ գրաւորական է՝ ակն ընդ ակն եւ ատամն ընդ ատամն⁵³: 61 Եւ թէ իցէ այր որ ոչ է առ այն մեղանշեալ եւ նստեալ լռիկ ի տան իւրում. չիցէ գործեալ վնաս առ այն եւ ոչ գտաւ անիրաւութիւն ի շրթունս նորա: 62 Եւ հակառակն ըստ Յուդայի եւ ըստ բնութեան հրոյ սպասէ ամենեցուն եւս եւ ան/34ա/մեղին դարանակալութեամբ եւ մեղմեխ նենգութեամբ վասն այսոցիկ ասէ մարգարէն՝ սատակէ տէր զամենայն շրթունս նենգաւորս եւ եպերէ ասելովն՝ զի՛նչ տացի քեզ կամ զի՛ յաւելցի լեզու նենգաւոր, զի ըստ Յուդայի լրբին եւ ընդ նմին պատժելոցն են. ըստ Կայինի յանդգնին եւ ընդ նմին դատապարտելոց են՝ զի սիրեաց զանձու եւ ելցէ Ամա⁵⁴ եւ որ փորէ զգուր ընկերին անձամբ իւրով լնու⁵⁵ եւ ի վերայ գագաթան Աորա անձաւորեալ իւր իջցեալ⁵⁶: 63 Արդ ի դէպ էր ի սոյն ոճի ձաղել եւ զանզգամութիւն այնպիսեաց դնելով յայսմ յիշատակի եւ զարձանս նոցուն: 64 Սակայն թողոյք յայլում մատենի արտադրել, զի եւ յառաջակայն առձեռն ժամանեալոց եմ եւ աւարտեցից առ նոսա բանիւք մարգարէին՝ որ խօսէր գաղտ զընկերի իւրմէ զնա բացէ ի բաց հալածէի⁵⁷: 65 Եւ այսու ճշտեմք զպատմագրեալսն, որ ի ժամանակս ժամանակս գտան այնպիսի խոռվարար արք՝ գործարանք

չարին լեալ՝ մախա/34բ/յցեալ ընդ փոքր ինչ բարիս այլոց ընդ արքայ եկ օձին, շրջի ընդ այլս եւ ընդ այն կողմ թափել զվնասակարութիւն, երբեմն ամբաստանութեամբ այլոց զինքն հաւատարիմ ցուցանելով եւ երբեմն մեղմեխ գնացիւքն քան զձէթ կակուղ եւ ինքեանք որպէս զալաք եւ աւերման պատճառք լեալ որպէս զսատանայ, զի եւ ինքեանք եւս ի կեանս եւ ի մահ մի՛ տեսցեն զբարիս ինքեանց եւ որդոց իւրեանց, որպէս աստուածայինն Սողովմոն ասէ՝ սիրտ խոտորեալ Աիւթ զչարիս, ամենայն ժամանակի խոտորեալ առնէ քաղաքի⁵⁸, հասցէ Ամա կորուստ յանկարծակի, հաշումն եւ մաշումն առանց բժշկութեան⁵⁹: 66 Եւ այսց պատճառաց անպակաս երեւի վրդովմունք եւ խոռվութիւնք ազգիս, որ զմիմեանս ոչ սիրելով՝ Աստուած եւ եթող զնոսա, զի անկեալ ի փառաց եւ անմիտ ազգաւ զկծեցան: 67 Ոմանք եւ յաւուրս յայսոսիկ մտին ի մէջ երկուց կաթողիկոսացն իբր զի փառամոլութեամբ եւ տգիտաբար եւ եւս զանունս իւրեանց գեր ի վերոյ բարձրացուցանել կամէին եթէ գերագոյն ցուցեալքն ոչ կարացին զհունս խոռվութեանց գտանել: 68 Մեք մեզէն գտցուք, /35ա/ ասելով պոսուպոսիտ բանիւք եւ սնոտիասպաս պարծանօք զմեծաբանութիւնս խօսէին ուր եւ երթային եւ յայլ աշխարհ գրեալ ծանուցանէին: 69 Եւ ահա այսօրիկ են ազգիս հայոց իբրու արժանիս յիշատակի՝ արարք եւ խելք հանճարոյ եւ գիտութեան, որոց չիք առողջութիւն յոտից միւնչել ցալուխ⁶⁰ ըստ Եսայեայ եւ կայ առցէ այսու բանս:

1 Թ.

[Շարեալ եւ զբարեբարութիւն Աբրահամ իշխանին, որ էրն ի Կիրիտ. Եւ ի յառնուլն տանկաց զԳանտիա, թէ ո՛րպէս էառ եկեղեցի մի Հայոց. գոն բանք հանճարոյ առ այս]

2 Եւ արդ յայսմ ձմերան ժամանակի վարդ պայծառ երեւեցաւ ի մէջ անդաստանի ազգի մե-

52 Հմմտ. Մատթ., է 3-5, Ղուկ., Ձ 41-42:
53 Մատթ., Ե 38. Ղուկ., ԻԴ 20. Բ Օրիմ., ԺԹ 21:
54 Սաղմ., ԾԼ 17:
55 Հմմտ. Առակ., ԻԶ 27:
56 Սաղմ., է 17:
57 Սաղմ., Ծ 5:

58 Առակ., Ձ 14:
59 Առակ., Ձ 15:
60 Ես., Ա 6:

րում: 3 Եւ ի նահանջապատար ժամանակիս առ վերջացելովքս՝ յայտնեցաւ ոմն Աբրահամ շէլէպի, որդի մեծազնոյ մահտեսի Մուրատխան կոչեցելոյ Պէլիկրատոցոյ, զորոյ յիշումն ի վերոյ պայազ արարի: 4 Սա այր քրիստոսասէր եւ բարեբարոյ, հանճարով լի եւ իմաստուք զարմանալի եւ ոչ թէ միայն ՚ի մէջ ազգիս սխարլի, այլ եւ առ ազգս տաճկաց ի հարցմունս եւ ի պատասխանիս առ ձեռին իրաւացի: 5 Եւ ի գնալ վէզիրին ի կղ/35թ/գին եւ ինքն եւս հետեւեցաւ ընդ բանակօք նոցա ՚ի պատճառ վաճառականութեան, որ եղև ականատես վշտակութեանց քրիստոնէից եւ զբազմահեղ արեանց սարակիսնոսաց թշնամեաց խաչին Քրիստոսի:

6 Եւ իբրեւ ետես թէ բազում հնարուք առին զբաղաքն Գաստրօ եւ զհամայն եկեղեցիսն եւ զտաճարսն անուանց սրբութեանց, փոխարկեալ ի մեղսակիր յանուանս մարդկան եւ յաւելաւ ի նոցուն աղօթանոցաց, զորոց խանս եւ բաղանիս դարձուցին, զոր վերոյգրեցի: 7 Շտապեալ կանխեաց եւ գնաց փութապէս առ Բանայօղ ոմն⁶², որ էր յոյն ազգաւ եւ ի մերում ժամանակի պատուաւոր եւ երեւելի թէրճիման ի մէջ ինքնակալին տաճկաց եւ ի մէջ իմբէրադօրին նէմցէու⁶³: 8 Եւ սիրեցեալ էր յաչս Քեօփրուլիի եւ որդոյ նորա, որ եւ ի նուաճումն ազգին մաճարաց եւ ի գալ դեսպանին նէմցէու առ տաճիկս ի լինել հաշտութեան եւ սիրոյ, յայնմհետէ ոչ սակաւ սէր ցուցանէր վէզիրս ընդ թարքմանս եւ ընդ իւր տա/36ա/նէր ի պատերազմ, որպէս եւ հայրն նորա:

9 Եւ եւս եղև քննութիւն վէզիրին վասն հաւատոցս Քրիստոսի: 10 Ի հարցմունս պարապեալ ընդ Բանայօղիս: 11 Եւ նա անվեհեր գտաւ ի պատասխանիս որպէս զարս երջանիկ ի նախնիս, որ կայ յիշատակ նորա առ մեզ թարքմանեալ ի բարբառս մեր: 12 Որ եւ կայր ի սոյն բանակի ճոխապանձ քրիբցիս Բանայօղ եւ մերս պարոն Աբրահամ, որում բանս է արք իմաստունք եւ հանճարեղք եկեալ ընդ միմեանս ասեն զամենայն ժամանակս կենաց մերոց աշխատ եղաք եւ ըստ հոգեկանին ոչինչ օգտեցաք: 13 Մանաւանդ եւս զայսու բանակօք դեգերիլս մեր. զինչ արդեօք եթէ ըստ մարմնա-

կան շահեցեալն եմք որ ոչ մատնէ ի գերեզման մահու ընդ մեր: 14 Եւ զինչ օգուտ մերոյս ծանօթութիւն ժամանակիս բռնակալաց, եթէ ոչ քարշեցուք ի դոցանէ զնշոյլս ինչ փայլման լուսատուտն սողանն եւ մեզ իմանալապէս լիցի արփիափայլումն: 15 Արդ եղբայր /36թ/ ժամ է եւ ժամանակ ջանից եւ հնարուց, իմաստութիւն եւ հանճար յայսօր փրկութեան ճանաչի, հնարս գտցուք եւ գուն գործեսցուք:

16 Զայս ասելով Աբրահամու առ Բանայօղն թելադրեաց եւ յորդորեալ յօժարեցոյց զնա կցորդիլ յերջանիկ խորհուրդս այս՝ որպէս եւ ըստ քերթութեան արհեստին Աբրահամու անունս հանդիպեցաւ առաջնագիծ եւ ձայնաւոր տառիւ ըստ կարգի ալֆայթեղից կրկնանշանիւս արդարեալ եւ յունականին եւս պանծալի, զի հանդէպ նմին անդրադարձն պատահեալ տառիւք արքն մեր բա, նոցա որ եւ արքա հայր թարքմանօրէն ի միոյ հաւատոյ ծնեալքս հարազատ ցուցաւ. եթէ բարի խորհրդով առ ՚ի գերապանձ խորհուրդս յարազան հետեւեալք: 17 Եւ երկուցս ազգաց բարի յիշատակք, որք յիշատակեցան ՚ի նարդենի ժամանակիս եւ առ ապայս յիշատակելոց են, եղբարքս հարազատ սարասք եւ կրկին ժառանգաւորք: 18 Հաւատացին /37ա/ ի Քրիստոս, եթէ զոր խնդրեն եւ առնելոց են: 19 Զոր եւ հայցեն՝ գտաճելոց են, յոր եւ բախելոց են եւ բացցի Անցա⁶¹: 20 Յուսացան, զի որովք հայցեն ստանալ, լիցի աստ ի մարմնի պահապանս եւ ի հոգի մաքրազարդեալ, մանաւանդ եւ զնախնայինսն: 21 Սիրով սիրեցին զմայրն լուսոյ, որով փրկութիւն կատարի եւ ընդ նոսա լիցի մասն եւ բաժին պարգեւաց:

22 Համարձակեալ մտին առ բռնակալս եւ ասեն՝ Տուք մեզ եկեղեցի յունաց եւ հայոց, զի այնոքիւք մխիթարեալ բաւականացուք: 23 Նոքա պատասխանեն՝ զինչ պէտք են ձեզ այնք՝ որ դուք այսր չէք մնալոց:

24 Ասեն՝ ջատագովքն մինչ կան աստ ի բանակիս, գործաւորք եւ վաճառականք, փոխարէն աշխատանաց իւրեանց, զոր կրեցին ի մարտի աստ՝ սփոփեցցին դժբօք: 25 Նոքա ա-

61 Հմմտ. Մատթ., է 7, 8. Ղուկ., ԺԱ 9, 10:

սեն՝ մի՞թէ աշխատանք նոցա անվարձս եղեն. ոչ ապաքէն կրկնապատիկ առեալ են ըստ կարի գործոց իւրեանց:

26 Ասեն վերձանօղքն՝ արդ գիտեմք, զի դուք եւս ոչ էք այսր մնալոց, բայց ցանկ անուան եւ յիշատակի հոգայք ստանալ զանուն որպէս եւ մեքն արդ կամիմք: 27 Նոքա ասեն՝ հեղիով զարինն ազգիս մեր եւ առնով զերկիր: 28 Եւ տալ դարձեալ աղօթանոցս քրիստոնէ ազգի ոչ հրամայեն գիրք մեր:

29 Ասեն՝ իմաստունքն նոքա ինքնագլուխ եւ անհնազանդք էին եւ մեք հնազանդեալ եւ հարկատուք: 30 Նոքա ասեն՝ մի՞թէ կերպարանք խոզից /37թ/ ի բարս եւ ի բնութիւնս զանազանութիւնս ունիցին մարթ իցէր մեզ միանգամայն զաշխարհ ի կրօնս մեր դարձուցանել:

31 Ասեն ներհունքն՝ մի՞թէ իզուր ինչ ստեղծեր զամենայն որդիս մարդկան՝ ասէ մարգարէն եւ ահա ի տունս թագաւորաց անօթս պէսպէս բազումս գոն: 32 Նոքա ասեն՝ զինչ երախտաւորութիւն մեր առ Աստուած եւ առ հրամանս մարգարէին մեր՝ եթէ սրով ծայրից պարտեալ ընկճեսցուք զբիւֆարսն, որ թարգմանի հայհոյիչք եւ տացուք նոցա դարձեալ ժողովարանս զնոյն հայհոյանս կատարելոյ:

33 Ասեն գիտնականքն՝ Աղօթք կատարեմք անդր առ Աստուած զմեղանս մեր թողոյ, եւ ի ճանապարհս արդարութեան մնալոյ: 34 Եւ յուսով անդի կենաց բարութեան հասանել: 35 Եւ մաղթեմք վասն օդոց եւ պտղոց եւ անդորրիլ ճանապարհորդաց նաւելոց, գերելոց, նեղելոց հիւանդաց եւ աշխարհի խաղաղութեան, ննջեցելոց ողորմութեան: 36 Եւ թագաւորին, որոյ յիշատանութեան կամք՝ զվայելապէս բարեկեցութիւն: 37 Նոքա ասեն՝ զայդ առաքինութեան ցոյցք դիցապաշտք եւս ունին, զի անհաւատ էք:

38 Ասեն լեթօրքն՝ մեք հաւատամք եթէ զոր հայցեմք առնել յուսով արքայութեան, եւ աղաղակեմք առ նա, ասելով, դու ստեղծեր, մի՞ կորուսաներ եւ յայն բան յուսով կտպեալ կամք, զի ասէ Յիսուս՝ եթէ հաւատացէք յԱստուած եւ յիս, հաւատացէք ի տան իօր իմոյ օթեւանք բազում

եմ⁶², յայսմ հաւատ կամք եւ չեմք անհաւատ: 39 Նոքա ասեն՝ անընդունելի էք, որովհետեւ ոչ դաւանիք զպատգամաբերն մեր մարգարէ Աստուծոյ: 40 Եւ ասէք զմարգարէն Յիսուս՝ որդի Աստուծոյ եւ Աստուած:

41 Ասեն սօֆիստքն՝ դուք որ գրով հաւատայք եթէ պատգամաբերն ձեր՝ մարգարէ է Աստուծոյ⁶³ եւ առաջնորդ է հաւատոյն ձեր, մեք եւս վաղ ուրեմն գրով հաւատացաք եթէ Յիսուս է որդի Աստուծոյ⁶⁴, զի ինքն Յիսուս ասէ, որ ոչ հաւատայ յորդիմ արդեմ իսկ դատապարտեալ է⁶⁵, զի զնա հայր կնքեաց Աստուած: 42 Նոքա ասեն՝ ի շատ տեղուոչ յաւատնին փոխեցին եւ շատ կամաց գրեցին:

43 Ասեն գէտքն այդ անհնար է լինիլ, զի ի բազումք⁶⁶ եւ մինչեւ այդ /38ա/ պահի: 44 Արդ ժամ է մեզ ի բաց թողուլ զտրամաբանութիւնդ եւ աղերսանօք խօսել առաջի գթութեան ձերոյ: 45 Աղէ՛, քննեցէք զգիրս ձեր, բացէք զտէֆթէրխանայս ձեր եւ տեսէք, յորժամ առիք զաշխարհ Հայոց եւ զԱսորոց եւ զԵրուսաղէմ՝ մի՞թէ ոչ ետուք բնակչաց աշխարհին աղօթարանս: 46 Յորժամ ձերբակալեցիք զարքայարանն Խտամայօլ, մի՞թէ յթողիք յունաց զբազում եկեղեցիս: 47 Եւ յառնուլն ձեր զՊէլիկրատ եւ զՊուտիմ, մանաւանդ եւ զվզգին Սախըզու, Ռօտօսու եւ Կիպրոսի մեծի, մի՞թէ չկան ցայսօր ցնոսա ժամատունս եւ եկեղեցիս եւ վանս կուսանաց եւ միանձուն եղբարց ըստ օրինի քրիստոնէից: 48 Նոքա ասեն՝ նախնիքն մեր ընդդէմ կանոնաց բազում բանս արարին աշառելով առ հարկատուս:

49 Եւ ասեն ընթօրքն, եթէ աշառութիւն արարին, ոչ վնասեցան իւրք ՚ի գթութեան իւրեանց եւ յանեղջիւր հնազանդելոցս՝ արդ եւ դուք խնամս ցուցէք մեզ, զի յաջողեալ է եւ յաջողեցի: 50 Զայս եւ որ սոցին նման բանիւք շահեցան զսիրտ բռնակալաց եւ ապա հարկեալ

62 Յովն., ԺԴ 2:
 63 Բ Մակ., ԺԾ 14:
 64 Հմմտ. Ա. Յովն., Ե 5:
 65 Յովն., Գ 18:
 66 Մէկ տող կտրուած է:

հրամայեալ ետուն եկեղեցի մի պարոն Աբրահամու եւ եկեղեցի մի քիրիցի Բանայօզին, որք կանխեալ 'ի դուրս եկեղեցեացն եւ բացեալ մտին ի ներքս լիո/38բ/վին խնդութեամբ մարմնոյ եւ ցնծութեան հոգոյ որպէս թէ 'ի դրախտ Աստուծոյ: 51 Որք եւ բերան առեալ զերգս Դաւթի մարգարէի, ասելով, ցնծային. Որպէս սիրելի եմ յարկ քո՝ տէր զօրութեանց. ցանկայ եւ փափաքէ աճձն իմ 'ի գաւիթս քո⁶⁷: 52 Սիրտ իմ եւ մարմին իմ ցնծասցեն առ Աստուած կենդանի: 53 Երանի որք բնակեալ եմ 'ի տան տեառն⁶⁸ յաւիտեանս յաւիտենից արհնեսցեն զբեզ: 54 Վասն զի լաւ է իճձ մի օր 'ի գաւիթս քո, քան ի հազարս, ընտրեցի ընդ աղբ գալ ի տուն Աստուծոյ⁶⁹, քան թէ բնականալ 'ի յարկս մեղաւորաց:

55 Եւ թէ վասն երբեմն ի բաց թողոյն ասեն՝ Երանի, զոր ընտրեցեր եւ ընկալար եւ բնակեցեն ի գաւիթս քո⁷⁰: 56 Արի տէր ի հանգիստ քո՝ դու եւ կտակարանք սրբութեան քո⁷¹: 57 Տէր 'ի տաճար սուրբ իրում, տէր լերկինս յաթոն իւրում⁷²: 58 Ահա լուաք զնմանէ ի կրիտէս եւ գտաք զնա 'ի քաղաքիս Գասարօ մտցուք ի յարկս նորա երկիրպագցուք 'ի տեղւոջ, ուր կացեալ են /39ա/ ոտք նորա: 59 Եւ ասէին առ միմեանս՝ Ուրախ եղէ ես, ոչք ասէին ցիս, ի տուն տեառն երթիցուք մեք եւ յարազուարճ բերկրէին եւ խնդային ի վերայ նորագիւտ եկեղեցեացն:

ժ.

[Գոն եւ օրինակաւոր բանք ի խրախոսքին եւ ի մխիթարութիւն սոյն իրի դիպելոյ]

Ձոր օրինակ բուրաստան բախեալ 'ի հողմոց ապականին ծաղկունքն ի նմա, ապա ընդ հովանեալ ծառոց 'ի գտանելն ծաղիկ մի լուսեբանգ եւ խնդան ընդ նմա: 3 Որպէս պարտէզ հարեալ ի կարկտէ խանգարին ծառքն ամենայն, շրջեալ կոծով պարտիզպանին գտեալ

67 Սաղմ., 29 2-3:
68 Սաղմ., 29 5:
69 Սաղմ., 29 11:
70 Սաղմ., 47 5:
71 Սաղմ., ԾԼԱ 8:
72 Սաղմ., Ժ 5:

զծառ մի միայն պտղովք եւ նովաւ սփոփի: 4 Որպէս ի բքաբեր հողմոց թօթափին տերեւք պտղովք ծառոց եւ միայն պտուղ մի կարմրախայտ սխրացեալ տեսանի: 5 Որպէս ոմն, որ կողոպտեալ յաւազակաց եւ զկեանս իւր զերծուցեալ փոքու ընչիւք զփառս Աստուծոյ տայ. որպէս նստեալք յընթրիս, յանկարծակի գան եւ քաղեն զբարութիւնքն առիւ եւ յետոյ աման մի գտեալ յախորժակ սրտի նովաւ մխիթարին: 6 Որպէս որք ի զբօսանս նստեալ յեզերս գետոյ յեղակարծ գետն սպառի եւ աւազան ինչ ջրոյ գտեալ /39բ/ նովաւ զովանան: 7 Որպէս ոմանք նստեալ ի ձմերան եղանակի ջեռնուն ընդ խարոյկօք կրակի. յեղակարծ անձրեւ տեղեալ շիջանիցի եւ արքն ցրուեալ գտանեն զաման ինչ կրակօք եւ նովաւ զփանան: 8 Որպէս 'ի խոր ձմեռնային եղանակի՝ յաւուր միում արեգակն ծագեալ օրն պայծառացեալ տեսանի: 9 Որպէս 'ի խիստ երաշտացեալ տապոյ ամառնայինն կիտի յաւուր միում քաղցր ցօղիկ երկնից անձրեւի: 10 Որպէս ի խաւարչտին տեղւոջ նշոյլ ինչ լուսոյ նստելոց ճառագայթիցէ: 11 Որպէս ի վայրս քարուտ ապառաժի եւ փշատատակի միջի՝ թուփ մի պայծառացեալ կարմրերփեան վարդի: 12 Կամ որպէս թագաւորութիւն վերջանկեալ ազգի եւ միով պարոնութեամբ իբրու շատացեալք: 13 Որպէս բովանդակ քաղաքն այրեալ կործանի եւ բնակիչքն գտեալ զգիւղ եւ զագարակ ինչ նոքօք պատսպարին: 14 Որպէս նաւն մեծ խորտակեալ հողմակոծի, ի փոքր նաւակ անկեալ զերծեալ ի բախմանէն զնաւահանգիստ ելանելն /40ա/ գոհանան: 15 Որպէս բոցածախեալ հրդեհին տաճարք ի քաղաքի, այլ միայն մնասցէ եկեղեցի մի, որպէս երբեմն Իստամպոլ եկեղեցին յանուն Սուրբ Աստուածածնի: 16 Որպէս մայր բազմորդեաց պակասի ի զաւակաց եւ միայն մին մնացեալ փոքրիկ միամօր՝ լինի խոցադեղ խոցուածոց սրտի ծնողին: 17 Որպէս փոխան քաղաքի՝ ստրուկ գեղակ մի: 18 Որպէս ի տեղի արքայի՝ փոքրիկ պարոն մի: 19 Որպէս փոխանակ Յիսուսի՝ Յոհաննէս սիրելի առ կոյսն տիրուհի: 20 Որպէս կաթնուղիկէ տաճարք քայքայեալ կործանի եւ միով ժամատամբ ժողովքն յորացեալ լինի:

21 Եւ առ այս որք մի՛ երկբայեսցի, զի տիեզերա[պ]տոյտ տաճարն եւ լայնասփիւռ աշխարհամատրանն եւ ժամատուն միոյ գեղջ զօրութեամբ եւ ներգործութեամբ համահաւասարք են, յորս միեւնոյն Քրիստոս պատարագի առ 'ի սրբել զմեղանս մեր: 22 Բայց ես զբազմացն կորստեան սակի աւաղականաւ արտասանեցի: 23 Եւ փոխանակ բոլոր բարեացն՝ զմի մասն ինչ բարուոյ /40բ/ ջանիւք ստացողացն համառօտեալ բաղդատագունիւ զովաբանեցի: 24 Եւ ի հարուածոց քրիստոնէից սրտից՝ վանելոց յիշխանութենէ քաղաքին զայն ակն լուսատու ի գտանել սոցուն՝ յի սփոփանս ազգիս մեծ իմն հաշուեցի:

25 Արդ արհնեալ է սքանչելագործն ամենայնի Աստուածն յաւիտենից՝ որ ոչ ի բացէ արար զաղօթն մեր եւ ոչ զողորմութիւն իւր ի մէնջ: 26 Քանզի խորհուրդն անճառ ծածկեալ ազգաց եւ յաւիտեանց, որ առ բաղձանօք նախաստեղծին կայր ցանկանալն աստուածութեան՝ յաղագս որոյ եկեալ բանն հօր. որդին միածին լրապէս կատարիւր՝ զգենլով զմարմին մարդկային բնութեանս զԱստուածն մարդացոյց եւ զմարդն աստուածացոյց որպէս տալով զմարմինն յուտել ասէ՝ նա յիս բնակեցէ եւ ես ի նմա՝ հայր ասէ՝ դու ընդ իս եւ ես ի քեզ եւ սոքա ի մեզ իցեն եւ զօթեան հանգստեան հանդերձելոյն եցոյց, թէ ուր եսն իմ, աճի եւ պաշտօնեալք իմ եղիցիս⁷³:

27 Զայս անօրինակս օրի/41ա/նակեմ ի վերայ սոյն պարոն Աբրահամու, որ ցանկացաւ փափաքեցաւ շինել Իստամպոլ եւ վասն մեղաց մեր բնաւին կործանեցաւ եւ վայրս պարտիզաց եղեւ: 28 Զի արքն, որ ընդ գործով կային ի շէնսն անվաւեր խորհրդով կային, զոր ոչ ընտրեաց տէր եւ ոչ հաճեցաւ բնակիլ 'ի նմա: 29 Զի ասէ Աստուածայինն Սողովմոն՝ Եմ ճանապարհք որ թուիս յաչս մարդկան թէ բարի եմ, բայց կատարածն Աորա հայի յատակս դժոխոց⁷⁴: 30 Եւ ըզձից նորա սկիզբն եւ աւարտն այսու բարի ճանապարհաւ բարեաւ կատարեաց տէրն

73 Յովբ., ԺԲ 26:
74 Հմմտ. Առակ., ԺԶ 25:

եւ զաշխատանսն իւր ոչ կորոյս ընդ վայր, զի աճհարիւնքն ի մարդկանէ հնարաւորք եմ Աստուծոյ⁷⁵, ասաց Տէրն եւ ըստ Սողովմոնի թէ՛ բարի է կատարած բանից, քան զսկիզբն իւրեանց⁷⁶: 31 Եւ զայս ահա ընտրեաց հաճութեամբ տէր բնակիլ 'ի սմա՝ ասէ այս է հանգիստ իմ յաւիտեանս յաւիտենից 'ի սմա բնակեցայց, զի հաճեցայ ընդ սա վասնորոյ սոյն շնորհաւորական բանի եղեւ արժան գովեստի սոյն յիշատակի, որպէս /41բ/ վարդ պայծառացեալ 'ի ձմեռնայինս եղանակի եւ ըստ վերոյ վերձանեալսդ յարմարազան օրինակի:

32 Եւ իբրեւ մտին անդր 'ի նորագիւտ եւ ի նոր ստացեալ սրբարանսն. վերստին նորոգեալ շինեցին զտեղի պատուարցն, որ 'ի հրազինեալ թօփից նետելոց ծակոտեալ էր, որք եւ պայծառացան լաւ քան զոր յառաջն էին: 33 Եւ ապա արարին զտօն նաւակատեաց խնդութեան տաճարացս եւ պարէին ընդ միմեանս, ասելով՝ Այսօր է, զոր արար Տէր եկայք եւ ցնծասցուք եւ ուրախ լիցուք⁷⁷ ի սմա եւ խնդային ընդ փրկելոցն եւ ասէին 'ի բերանոյ նոցուն՝ Աճիւնք մեր ապրեցան որպէս ճնճողիկ յորոգայթ յորսողաց⁷⁸ եւ թէ Աճցաք մեք ընդ հուր եւ ընդ ջուր եւ հանք զմեզ ի հանգիստ⁷⁹ եւ թէ փրկեցեր զաճձն իմ ի մահուանէ, զաչս իմ՝ յարտասուաց, զոտս իմ ի գայթակղութեանէ եւ հաճոյ տեառն⁸⁰ յաւիտեանս որպէս զնոյ առ ջրհեղեղան եւ որպէս զՂովտ առ Սողոման եւ ըստ Աբրահա/42ա/մու առ կոապաշտութեամբն եւ իբր զՄովսէս առ գերութեամբն: 34 Եւ ըստ պարուց մարգարէից 'ի դարս եւ ի ժամանակի 'ի մխիթարութիւն ժողովրդեան: 35 Եւ բոլոր բնութիւնս արեամբ Յիսուսի փրկեալ եբարձ զցաւս մեր պայծառացուցանելով զեկեղեցի. այսօր բաշխէ զմարմին եւ զարիւն փեսային իւրոյ ի դեղ հաւատացելոց իւրոց: 36 Եկայք հաւատացեալք Քրիստոսի զհրաշագործն Աստուած փառաւորեսցուք եւ

75 Ղուկ., ԺԸ 27:
76 Ժող., Է 9:
77 Սաղմ., ԾԺԷ 24:
78 Սաղմ., ԾԻԳ 7:
79 Սաղմ., ԿԵ 12:
80 Սաղմ., ԾԵ 13:

վասն պատճառաց սոյն գորհաբանութեան եւ նաւակատեաց տաճարի խնդութեան՝ աղօթս ձիգս առ նա մատուցուք, զի ընդ երկայն աւուրս արասցէ եւ ննջեցելոց իւրոց մասն եւ բաժին պարգեւեսցէ:

37 Եւ յետ այսքան բերկրանաց Պարոն Աբրահամու առաքեաց անդէն մեզ գիրս որպէս եւ յամենայն ժամու եւ զայս աւետիս արդ ժամանեցոյց յունկն մեր ըստ յուսոյ իմ եթէ՝ Որդեակ իմ, աղօթիւք քովք եկեղեցի մի ստացայ ի սոյն պանդխտութեան ի քաղաքիս Գասարո⁸³:

38 Զոր իբրեւ եհաս առ մեզ /42բ/ եղև դեղ իմն հոգեկան եւ մարմնական ցաւոց մեր, զոր վերնագոյնն յիշատակեցի ըստ դառնութեան ժամանակիս ի սուտ եղբարց յաշաղկոտաց:

39 Եւ զինչ դարձեալ կրկնաճախեցից առ այն, ըստ Սողոմոնի, թէ տուր իմաստնոյն պատճառս, զի իմաստագոյն լիցի⁸¹ եւ թողցի յայլում եղանակի:

40 Եւ զի Տեառն շնորհիւ յետս ընկըրկեալ զամենայն հոգս աշխարհական պատաղանաց եւ ի բաց քեցեալ զցաւ անձին իմոյ որպէս ի քնոյ զարթեալ եւ իբրեւ ի գինոյ թափեալ առ սրբափառ հարցդ իմ եւ առ վեհարգոյ եղբարցդ իմ, զայս աղերսեցի:

41 Եւ յաղագս Զէլէպու բարի մտաց եւ մեծ երախտեացն ի գիր արձանացուցեալ կտակի, արժանի յիշատակի ՚ի մէջ հանդիսի անմոռաց կացուցի:

42 Որպէս զի եւ ապագայիցն ընթերցեալ զայս յիշատակ բարի. երախտեաց տեառն Յիսուսի՝ գորհաբանութեամբ շնորհակալութիւնս յամենայն ժամ մատուցի:

43 Ըստ աւանդողաց գրոց բանիւք մարգարէի եթէ որպէս լուսաք եւ ծանեաք եւ հարքն մեր պատմեցին մեզ⁸²:

44 /43ա/ Որ ինչ միանգամ արար Աստուած հարցն մերոց ցուցանել զայս որդոց իւրեանց՝ Որդիք որ ծնանին յարիցեն եւ պատմեսցեն զայս որդոց իւրեանց. զոր արդ յնգիպտոս եւ ի ծովն Կարմիր, յանապատն եւ յերկիրն Աւետեաց եւ զիցեն առ Աստուած զյոյս իւրեանց եւ մի մոռացին զգործս Աստուծոյ:

45 Որպէս եւ զի յաղագս պատճառացն. մեր եւ ձեր յիշմամբ՝ յիշեսցին առաջի ողորմութեանն

81 Առակ., Թ 9:
82 Սաղմ., ՀԷ 3:

Քրիստոսի, յոր հաւատացն ՚ի փրկագործութիւն հոգոյ իւրոյ, յոր յուսացան թողուլ զմեղանս ծանրաբեռինս, զոր սիրեաց եւ կանգնեաց արձան յիշատակի անցելոցդ ճանապարհի:

ԺԱ.

[Շարժէ Աստուած զնուաստութիւնս մեր ի շարադրութիւն բանիս՝ յուղարկեալ անդր ՚ի Կիրիա]

Եւ զայս ամօթ վարկանիմ: 3 Ապագայիցդ մեր դնել զայս առաջի, զի թէ չիցեր հոգ աշխարհական եւ զբազում վշտակրութեան. առաւել եւս լինէր ամբարեալ բազմաբեղուն արմտիւք եւ յոքնացեղ տոհմականօք շտեմարանեալ բանքս:

4 Զոր ահա ի ձեռս է գրիչս եւ կարի գանդաղկոտ ըստ մթացեալ խորհրդոց մերոց ընդ ամենայն ոգիք /43բ/ ըմբռնեալք ի մեղս ՚ի մտաց եւս անկանին:

5 Բայց երկիւղ կասկածանօք է հանդերձ, զի գուցէ հանդիպեսցին վերծանող իմաստունք եւ քամահեալ պարսաւիցիմ ի նոցանէ ըստ շաղփաղփուն յարմարութեանս:

6 Արդ այս չափս բաւական համարեալ ներեսչիք, զոր զխոցուած սրտի յայսմ վայրի զմի ըստ միոջէն ծածկեցի:

7 Եթէ ի նոյն պատճառաց զայսոքիւք անտես արարեալ զանց առեալ էի. Աստուած զայս յինէն պահանջէր եւ ինձ մեղանս ծանունս գրելոց էր, զոր յաւուրս կենաց մերոց յայպիսի ժամս բարիս պատահեալ եւ ես չխնդայի ընդ խնդացողս⁸³ ըստ Սրբոյն Պողոսի:

8 Եւ պարտական մնայի յաւուրն դատաստանի⁸⁴ ըստ առակին Փրկչին, որ առակեաց ցհրէայսն, ասելով, փողս հարաք եւ ոչ կաքաւեցիք, ողբացաք եւ ոչ լացիք⁸⁵ եւ ընդ հարկաւ առաքելոյն մնայի:

9 Եւ առ այս ինձ այլ զինչ եւս թշուառութիւն, որ ի յաշխարհագումար /44ա/ եւ ի տիեզերալուր հարսանիս Սուրբ Կարապետ եկեղեցոյս ոչ մտանէի:

10 Արդ նա յաւուր հարսանեաց իւրոց ձայնս արձակեալ կոչեաց զժուլացեալս, խրախոյս բարձեալ մինչ իստամպօլ եւ ասէ՝ Զարթիր ի

83 Տե՛ս Հոմմ., ԺԲ15:
84 Հմմտ. Մատթ., Ե 21:
85 Ղուկ., Է 32:

քնոյ այտի եւ արի կաց յոտին, խնդայ ընդ խնդացողս, տաւիղս երփնաձայն յօրինեա՝ ընդ կաքաւողս. պնդեա՝ զմէջս քո եւ սփոփեա՝ ի տխրութենէ. ի տաւն հօր իմոյ օթեաւնք բազում եմ⁸⁶, ասէ տէրն: 11 Եւ յուլից եւ ծուլից փակեալ է դուռն առագաստին. զգեցցիս զպատմուճան ուրախութեան եւ մուտ ի հարսանիս իմ. ահա օր խնդութեան եւ ժամանակ ընդունելի:

12 ⁸⁷Կաղմատունիք անհոգացան ընդ լացողիս, ոչ սգացին [ե]ւ ոչ օգնեցին իմ նեղութեան, կամ ալ բանիւք ինչ ի սփոփան:

13 Մամոնայի յոյնք ծառայեալ անագորոյնք [ե]ւ ամբարտաւան, ոչ փոյթ լալոյ եւ խնդալոյ՝ զանձինս իւրեանց յղփացեալ կան:

14 Դու փող հար ՚ի Հոռոմ քաղաք, տուր աւետիս առաքելոցն, նոր հարսանիք են ինձ այսօր՝ եկեալ տեսչիք զիս հարսնացեալ:

15 Պարերգութեամբ տաւիղս լարեա՝ ընդ փեսային զի հրաւիրեա՝ օրիորդ վե՛ր զիս սքօղեա՝ եւ յառագաստն զիս յորդորեա՝: 16 Քօղարկեալ պճնազարդեա՝ եւ յոսկէհուրս պաճուճեա՝, ՚ի պսակումն ընդ փեսային՝ զաշխարհ առ իս ուրախ արա:

17 Թէպէտ անձանթ կամ արդ ի քէն, դու վաղու իմն ինձ ես ծանօթ, ի սկիզբն աւուրց իմ խնդութեան պարապացեալ մի մնացես:

18 Այսու եւ ես քեզ քաղցրացեալ ի կեանս քո միշտ պահապան եւ անդ առ ի Քրիստոս մեծ բարեխօս եւ պատրաստիմ:

19 Զայս եւ որ սոցին նման բարբառեաց ստիպեալ զիս յայս գործ: 20 Այլ եւ ի տուլութենէ հոգոյն սրբոյ խորհեալ զանպարտականն մնալ ջանացայ:

21 Եւ զայս նախերգաբար որպէս պատմասանութեամբ զպատճառսն պայազ աբարի: 22 Եւ ինքն Քրիստոս ընկալցի ոչ իբր /45ա/ ըստ իմ արժանաւորութեան գոլ, այլ ըստ իւրում շնորհաց կոչելոյն զիս այսօր ի հարսանիս հարսի իւրոյ եկեղեցոյ, որ յանուն սրբոյն Մկրտչի իւրոյ կառուցեալ է:

23 Զոր օրինակ թագաւոր ոմն զանառակ ծառայ քսորէ յերեսաց իւրոց եւ յաւուր խնդութեան թագաւորին յիշումն ածեալ զծառայն եւ ծառայն յաքսորս

86 Յովն., ԺԴ 2:
87 Լուսանցքում՝ Կաֆա տունք Է.:

իւր պատրաստէ նմանէ ըստ կարի աղերս՝ երթեալ առաջի տեառն հաճոյացի: 24 Որպէս վնասապարտ ոմն պատահիցի՝ ի հարսանիս թագաւորմի՝ աղաչեալ լիցի ի բազմաց թագաւորն բաշխել զվնասն ծառային: 25 Որպէս շինեալ ընչաւէտք ոմանք ճեմարանս իմաստասիրաց կամ արհեստատեղս, որ եւ յամենից օժտաւորեալ ընծայի, հանդիպի ոմն աղքատ անդ եւ փափաքի մատուցանել եւ ինքն ընծայս եւ ի շքաւորութենէ նստեալ յարմարէ ձայնս երաժշտականս եւ երգս նուիրականս զարմանալոյ արժանի եւ լուեալ տէլէտք հանդիսարանին այնմ, ուրա/45բ/խացեալ ընդ այն յախորժակ հանդիպեալն բան ինքեանք զայրն ոռճկեն:

26 Թէպէտ եւ ըստ այսց օրինակի՝ կացուցանել զանձն իմ ոչ եմ արժանի բնաւին՝ այլ զբանս Փրկչին խորհելով լուեցից՝ յորժամ կատարիցէք զամենայն հրամայեալսն ձեզ ասասչիք ծառայք անպիտան եմք, զոր պարտէաք առնել աբարաք:

27 Եւ յուսամբ ի բազմագեղ ողորմութիւն Քրիստոսի եւ զմերս ընդունել ընդ հաճոյացեալ ծառայս իւր եւ հաւատամք առ այս ըստ հրամանի իւր թէ՛ ՚ի ժամանակի նեղութեան անսացից քեզ, որպէս եւ մարգարէն խրախուսէ, թէ ՚ի անդուծեալ իմում ես առ տէր կարողացի եւ լուալ ինձ յանդորր⁸⁸:

28 Եւ ի վերայ այսր ամենայնի ստացողն սոյն եկեղեցւոյ եւ արժանին յիշատակի, որ զմեզ ստացեալն էր ի յոգի որդիս իբրու հարազատս, վասնորոյ ոչ անխայեցի ի յարմարումն նոր ճառիս՝ յօրինել եւ իբրեւ զ[ը]նտանիս խուն ընծայս ըստ յայրույն լուծայի զայս նուիրեցի. ոչս եղեալ ՚ի /46ա/ կորուստ երախտիք առն այնորիկ ի մարմին եւ ի յոգի:

29 Զոր օրինակ թագաւոր ոմն ունիցի զզէն եւ զասպար ինչ ի վաղ ժամանակաց եղեալ ի գանձարանի եւ ոչ ի միտս իւր բերել մարթասցի՝ գայ ժամանակ եւ պիտոյացցի զէնն եւ այս ըստ մեր փանաքի տկարութեան մտաց, որ ի շնորհաց սուրբ հոգոյն երեւեալ առ ՚ի պատիւ նորագիւտ անգին մարգարտի իւրոյ: 30 Եւ ի գովեստ վայելազարդ ծնօղի մերոյ սուրբ եկեղեցոյն ի փառս տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիս-

88 Սաղմ., ԸԺԷ 5:

տոսի եւ ի վարձակցիլ առ ի սէր մերում հայրագրի: 31 Եւ առ ապայս եկելոցդ թողով զայս մատենան յիշատակի, զի ընթերցցին ի լուր համօրէն ժողովրդեանն ի մատրանն հաւաքելոց: 32 Զի եւ դուք մտեալ ՚ի պարտէզ եւ ի բուրաստանս հրճուեալ խրախասչիք ի գիւտ սրբոյ տաճարիս եւ վասն սքանչելեացն Աստուծոյ փառս հանապազ մատուցիք յօժարական հոգւոյ երկրպագութեամբ յարածամ փափաքելով ի բարիս առաքինութեան:

ԺԲ.

[Մաղթանք եւ յիշատակութիւն իբր կոնտակի յիշատակատեառն եւ համայնից սակի աւարտմամբ ՚ի փառս Աստուծոյ]

46բ/Եւ արդ զայս եւս կարի թախանձական բանիւ աղաչեմ զնարդեանս եւ զապագայիցդ հանդիպեալ հօտապետսդ եւ զսրբակրօն արեղայսդ եւ զշնորհաբաշխ քահանայսդ եւ զուսումնասէր սարկաւազունսդ եւ զիմաստասէր բանիբուն փիլիսոփայսդ եւ զհանճարայտքն վաճառականսդ եւ զքրիստոսասէր եւ զբարեգիտ իշխանսդ: 3 Զի զայս կոնտակ յիշատակի անմոռաց առաջի աստուածսիրութեան ձերում յիշեցի, իբր ի համախմբել տօնասէր ժողովրդեանն ի տօնս տէրունականաց եւ տաղաւարաց՝ անդր բնակելոց եւ պանդխտապէս հանդիպողաց: 4 Կրկնակի աղերսմամբ հայցեմ, զի ընթերցչիք ՚ի լուր ժողովոյն, որպէս զի զսքանչելիսն Աստուծոյ ճառելով, հոգոյ եւ մարմնոյ մխիթարութիւնս ընկալեալ եւ փառս նմա վերընծայեցեն յամենայն լեզուաց եւ ինքեանք եւս սոյնց բարի շաւղաց փափաքեալ լիցին, որք ճառեցանն: 5 Եւ ինքեանք /47ա/ եւս բոլորով սրտի ըզձանաց եւ դուք հանդիպողքդ յիշեսչիք ի Քրիստոս Աստուածն ամենակալ: 6 Զվերոյ յիշեցեալ զպատճառ գիւտի եւ առողի եւ ստացողի Սուրբ եկեղեցոյս Մկրտչի որդոյն Աստուծոյ, զնազելի եւ զազնուական այրն գովելի՝ զուշիմն խորհրդով եւ զներհունն հանճարով, զիշխանն մեր աստուածասէր զպարոն Աբրահամ չէլէպին, առ ժամանակաւս համբաւական: 7 Եւ զպապն զմահտեսի Ալփիար կոչական: 8 Եւ զբարեպաշտ եւ քրիստոսասէր

հայրն իւր զմահտեսի Մուրատիսան: 9 Եւ բազմահամեստ մայրն իւր զՆահրիտան: 10 Եւ զքրիստոսազգեստ եւ զյոքնազգաստ զամուսինն իւր զԿիլիհան, հանդերձ արեանառու ազգօք եւ նախնեօք սոցա որ առ Քրիստոս կան հանգուցեալք:

11 Մաղթեցէք եւ վասն երկու որդւոց նորա ընդ իւր եւ տիկնոջն երկայնաւորքք մնալ, այսինքն՝ Սարգիս եւ Մատթէոս չէլէպիքն պարոնորդիք, զի տէր Քրիստոս /47բ/ անսասան կենօք եւ բարի ժառանգս ճոխապանծութեամբ պահեսցէ յիշատակ ազգաց ազգս ՚ի փառս ծնօղաց իւրեանց եւ ՚ի պարծանս բազմաց ազգի մերում ամենայն խնդութեամբ. ամէն:

12 Յիշեցէք ի Քրիստոս զեպիսկոպոսն զտէր Սիմէոնն մշեցի⁸⁹, որ գնացեալ էր ի Կիրիտ եռակ ամօք, վասն այսր եղեալ պանդխտեալ քրիստոնէից առ ի հովուապետութիւն նոցա:

13 Յիշեցէք ի Քրիստոս եւ զիստամպօլցի զտէր Յակոբ քահանայն⁹⁰, որ ամաւ միով յառաջ երթեալ անդր եւ սոյն մխիթարութեան հանդիպեալ եւ սոյն խնդութեան արժանացան:

14 Յիշեցէք ի Քրիստոս եւ զամենայն ուխտ եկեղեցոյս զհանդիպեալ վաճառականսն եւ զգործաւորս արհեստաւորաց եւ զբարակիրս եւ զնաճարս, որք կային ի բանակին եւ որք պարեն եւ ցնձան ՚ի խնդութիւն սորա:

15 Յիշեցէք ի Քրիստոս եւ զՀէն եւ զպայծառ պահող սուրբ եկեղեցոյս, զմատեան եւ զսպաս եւ զանօթ յիշատակ աւանդողս ամենայն:

16 Յիշեցէք ՚ի Քրիստոս հուսկ /48ա/ յետոյ եւ զերեմիաս ծառայ սրբարանիս՝ զբանիցս բովանդակող, որ ՚ի պատճառս պարոն Աբրահամու, զայս ի լսելիս եւ ի սիրտս ձեր քաղցրացուցի առ ի յօգուտ կենդանեաց եւ ննջեցելոց անշինջ կտակաւ ի փառս Աստուծոյ: 17 Եւ վասն Աստուծոյ առ իմս ժտելոյ: 18 Յիշեցէք եւ ՚ի Քրիստոս զմարմնաւոր ծնօղն մեր զտէր Մարտիրոս քահանայն եւ ըստ հոգեկանին զտէր Յով[հ]աննէս քահանայն: 19 Եւ եւս զստացողն մեր յիստեանց՝ ի մօր ազգառուէ զպապն եւ զծնօղ եւս հոգեպէս զմահտեսի Ամ-

բակումն, որք բազում երկասիրութեամբ երախտաւորեցան ՚ի վերայ մանկահասակ տկար տհասութեան մերում, տքնեցուցանել ՚ի մարգարանս գրոց մակացուցեալ, որ վասն սերտ սիրոյ եւ աղօթից նոցա՝ տէրն տէրանց՝ առատածիրս շնորհեաց, ոչ ըստ իմս արժանաւորութեան, այլ ըստ իւր մարդասիրութեան ըստ վկայելոյ յաւետարանին թէ ոչ չափով տայ Աստուած զոգոհ⁸⁹ եւ թէ զածելն աճարեալ ի վերայ արդա/48բ/րոց եւ մեղաւորաց եւ ծագելն զաճարեալ ի վերայ բարեաց եւ չարաց⁹⁰: 20 Նոքա ըստ աշխատանաց իւրեանց յամէնառատ գանձարանէն Աստուծոյ վարձատրեցին ընդ բարի սերմանս իւրեանց, որք երթալով երթային եւ լային որ ի մէնջ պակասեցան, արդ գալով եկեցցեն եւ ցնձասցեն ի դատաստանն Քրիստոսի, որք առեալ բերիցեն զորայս իւրեանց: 21 Զի գանձեցին գանձս յերկինս, զոր ոչ ցեց եւ ուտիչ ապականել կարելոց են, զի ուր եւ զգաճս Արիթեցին. աւն եւ սիրտք իւրեանց եղիցի⁹¹ անանջրպետ բարեօք, զոր վաստակեցին ի վերայ իմ գգուելով, խանդաղատելով, պատրաստելով երբեմն զպակասութիւն անցաւոր կարեաց, զի անանց վերծանութեանս հասանել պարապէի: 22 Եւ արդ ցնձասցեն ՚ի յոյսն կենդանի եւ յանմահ արդ գանձեցին. եւ բերկրեցին ի լոյս ճրագի իւրեանց, զոր զեղուն իւզովք մաքրականօք ՚ի վառել փութացան եւ արդ անմեկնելի ի նոցանէ յուսամ գոլ, ըստ որում տէրն առ մե/49ա/ծատունն գովաբանէր զՄարեմայ, Մամաճե⁹² եւս ուր եւ քարոզեցի աւետարանս, այս ընդ ամենայն աշխարհ յօսուեցի եւ վասն դորա եւ զոր արար դա՝ ՚ի յիշատակի դորա⁹³: 23 Ընդ նորին ի մուտն առագաստին արժանացցին ամէնաւարհեալ տեսլեանն Քրիստոսի վառեալ լապտերօք, ուր հրեշտակացն են դասք հրճուանաց:

89 Յովհ., Գ 34:
90 Մատթ., Ե 45:
91 Տե՛ս Մատթ., Զ 21, Ղուկ. ԺԲ 34:
92 Ղուկ., Ժ 42:
93 Մատթ., ԻԶ 13, Ղուկ., ԺԴ 9:

24 Դարձեալ եւ յիշեցի պարոն Աբրահամ չէլէպին եւ վասն իմս անարժանութեան որ նորուն բարեսիրութեան՝ սէր ցուցեալ ընտանեցոյց եւ զայս եւս արձան կանգնեաց ի ծովուս Ովկիանեա, որ եւ յորջորջեալ կոչի Գանտիա, զեկեղեցիս անսպառ արփիասարաս անշիջապէս: 25 Զի եւ մեք ըստ պատշաճին վերբերեալ զպաշտօնատարութեան ընդ նմա: 26 Որպէս թագաւոր ոմն երթեալ առ ոտս սրբոց առ յընծայումն աղերսանաց՝ հետեւեալ եւ ծառային ընդ նմա ըստ կարի՝ քարոզի եւ յայլս: 27 Եւ Յիսուսն իմ ըստ անճառելի խոնարհութեան եւ գթութեան իւրոյ /49բ/ համարեցի արժանիս զբանս դրուատութեանց ՚ի հաճոյս կամաց իւրոց եւ մի գարշեալ լիցի որպէս ծնօղ ընդ քաղթնատ լեզուի ստնդիոյն եւ թէ ոչ մերժէ տէր զժառանգութիւն իւր: 28 Եւ յայն սակի դարձեալ յոր հանդերձեալ եմ ի սոյն շարագասութեան կոնտակիս յիշատակի. ոգել բանս յարմարական երգոյ ձայնի երաժշտականի, ըստ հոմերական տաղաշափի:

29 Արդ գթութեամբ բարձրելոյն Յիսուսի. ես զառագաստ մտաց իմոց բացից եւ դուք զունկն սրտի ձերոյ կալարուք առ իս, զի հրաշասցին, քաղցրասցին բանքս այսոքիկ յականջս եւ ՚ի սիրտս ձեր, որ ՚ի գովութիւն ծնօղի մերոյ՝ առ երջանիկ մայրս մեր՝ սուրբ եկեղեցոյ եղեալ առաջի նորա զձաղիկս նորաբողբօջ բանից երփնաւորեալս եւ գունզգոյն փթթեալս, երանգաւորեալս, փոխարէն պարգեւաց սուրբ աւազանին անկողոպտելոյ եւ առ ի բուրումն հոտ անուշութեան խնկոց ստաշխից մաքուր ծննդոց /50ա/ նորա փափաքողաց ոգւոց, ՚ի ծաղկաստանս պարարելոց, որ վայելուն է եւ վայել է միշտ եւ վայելչալի փառօք յաւէժ պճնեալ դժխոյս պանծալի, գեղապաճոյճ գեղով զարդարեալ ի փառս փեսային Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ եւ ի բազմաբերութիւն ծննդոց սորա անախտ աւազանան սրբով: 30 Մանաւանդ եւս որոյ սակի խնդրեմք պաղատիմք առ Քրիստոս՝ պայծառանալ, զարդարիլ եւ հաստատիլ անդրդուելի եւ անխախտ հիմամբք, կալ մնալ անփորձութեամբ մինչեւ ի միւսանգամ գալուստ նորա ըստ որում ասէ. Յորժամ եկեղե-

ցի հարսնացեալ միանայ ընդ փեսային՝ յայն-
ժամ եւ զբազմորդիս նուիրէ նմա փառազար-
դեալ ի վերինն Երուսաղէմ, ի տաճարն անձե-
ռագործ՝ անեղաշէնն խորան լուսոյ՝ ի սեղանն
ամենահրաշ որ ասէ զզարմանաքանչ լուրն ա-
մենաբարի թէ ի սեղան հօր իմոյ բազմեցուցից
եւ անցեալ պաշտեցից զձեզ: 31 Ուր հրաբու-
նեաց դասք նմա երկիր /50բ/ պագանեն եւ
անդրանկացն պարք դողան ՚ի յահէ փառաց
նորա, որ զայս անհրաժեշտ բարբառով խոս-
տացաւ սիրելեաց իւրոց, որ եւ զմեզ եւ զձեզ
զկենդանիս եւ զհանգուցեալս արժանաւորս
առնել մաղթեմք, որ է աւրհնեալ ի յաւիտեանս.
ամէն. եղիցի, եղիցի:

[3իշատակագրութիւններ]

- 1 /17ա/ Թալիհ ու բախտն զոր կու ասեն, ահա տեսաք պատշաճօրէն
- 2 /17բ/ համայն արդիւնք յաշողեցան եւ շնորհաւոր պատահեալ են
- 3 /21բ/ Ինքն նստէր բախտի յուսով, զօրքն ու զինուորքն աշխատելով
- 4 /22ա/ Գեղ զզէր գաւառ մանէր՝ տիկնոջ անուն համբաւելով
- 5 /23բ/ Չերեմիայի զողբն կարդայ քանի պատիկ յարմար սոցա,
- 6 /24ա/ Ջրաղացի ձայնք մեզ բաներս գայ՝ երթ կրողին հարցաքննեա՛:
- 7 /24բ/ Չգերանս ստուարց զիմ թողեալ եմ, զայլոց ըզշիղն որոնեմ,
- 8 /25ա/ Ի յատենին թէ զիմն խնդրեն, ճուղապ շունիմ պատասխանեմ:

- 9 /34ա/ Ջոր ասեմ, զորն պատմեմ եւ կամ զորն բացայայտեմ,
- 10 /34բ/ Ահա համայն յայտնի գորով յամէն ազգաց կոխան ասեմ:
- 11 /38ա/ Յազգս թռեաւ եւ ընդ ոլորտս տիեզերաց եւ աշխարհակալութեանց եւ մինչեւ ցարդ
- 12 /39բ/ Ջրաղացն կոտորաւ ապականաւ՝ գտաք զլախչախն եւ խնդայաք,
- 13 /40ա/ Ճրագն շիջաւ Ֆախիր ֆռանկաց՝ զկրակեալ պատրոյկս փութ կանենք:
- 14 /45բ/ Սէր արմատոյն լայն եւ հաստատ՝ տես զպտուղն ո՛րչափ առատ
- 15 /46ա/ Բանն ի մտաց մարդն ի գործոյն ծառն ի պտղոյն ճանաչի յայտ:
- 16 /46բ/ Չեռս իմ երթայ դառնայ ՚ի հող՝ բանն առ Աստուած վեր ընթացող
- 17 /47ա/ Մտադիւրութեամբ դու վերծանող՝ ժտեմ լեր զիս յիշատակող:
- 18 /47բ/ Կայ լաւութիւն Բ [2] կենաց, զորս ի կորուստ չեն հաշուեալ,
- 19 /48ա/ Ալբք պիլմեզսէ խալիպպիլլըր տէրեայէ սալ
- 20 /48բ/ Թէ իմաստնոց չէ սայ ախորժ, մտաց մանկանց սա բացօղ է, :
- 21 /49ա/ Ի գիւտ ըստայսց ով ոք մտցէ ինքն եւս զգիրս յառաջ բերցէ:
- 22 /49բ/ Թէ չես սիրող որ ուսանիս, կամ չախորժես իսկ Ա [1] բանիս
- 23 /50ա/ Մի մոռանար զնանրաջանս զերեմիաս մտաց գերիս:

ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- 1 Իմա՛ Դանուր եւ Սաւա գետերը:
- 2 Աբրահամ-Աբրո չէլէպու՛ Կ. Պոլիս տեղափոխութեան թուականը ՌՄԺ-1661 թուականն է (տե՛ս Հ. Ն. Ակիմեան, *Երեսիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան*, էջ 98):
- 3 Ամենայն հաւանականութեամբ նկատի ունի պատմագրութեան մէջ *Վիպասանութիւն յԱպրո Չէլէպի* անունով գործը (նկարագրութիւնն ու ձեռագրի մասին տե՛ս Հ. Ն. Ակիմեան, *Երեսիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան*, էջ 96-103):
- 4 Երեսիան յետագայում հասուն տարիքում նկարագրել է 9-ամեայ հասակում տեսած հրդեհը. «ՌՂԴ [1645] ... Լիներ հուր կիզիչ քաղաքիս այնքան մինչ զի ոչ իսկ ես տեսեալ էի, եւ լիներ տեսիլն ինձ զարմանալի մանաւանդ թէ եւ յոյժ սուկալի ամենեցուն բնակչացս, զի մեղմով հրդեհեաց սկսեալ ի Պարմաք Գափուէ, Չարսուի եւ Ուզունչարսուի եւ Պէզէստանօքն, հողմով հիւսիսի վարեալ ի դարէ Սուլթան Պայագիտի Օքճիլարի եւ Տաւաթաշովք եւ Կէտիկ փաշայի, յարեւելից Գատըր կայիլմանի սահմանօք առ ի վայր քրիստոնէից ասորոց եւ առաւել յունաց եւ հայոց, մինչ ի պարիսպն ծովու ի հարաւակողմ, եւ ընդ արեւմուտս զՆշանճին անցեալ մերձ ի Սուրբ Նիկողայոս եկեղեցիսն հայոց եւ յունաց: Թէպէտ եւ արեւելեալ եւ արեւմտեալ տանջեալ աշխատէին կոտորել քանդել զմիւս շինուածոց տանց, վէզիրն Միւսան գափիճիպաշի եւ եւնիչէր աղայ եւ պօստանճի պաշի, ի կողմ կողմ բոյլացեալ վերայ հասեալ զօրօք եւ հրակիզէին ոմանք ի նոցանէ: Եւ ո՛ր կարիցէ ասել լեզուս կամ գրով պատմել զՎիշտու աղետից բնակչացս: ...
- Եւ յորժամ շրջեցուցանէին զիս պապն իմ եւ հայրն իմ զձեռանէ կալեալ՝ ի դիտելն իմ զաղէտ տեսարց խանութից եւ տանց ի խորել եւ ի բրել եւ յիստակել, զայրեցեալ միւս եւ զերկաթս առ ի տարորոշել, եւ ձեռք զմիջօք հառաչմամբ չկարէին մխիթարիլ առ ի մխիթարութեան բանս ճնօղաց մերոց: Թաքնաբար ընդ նոցին հեղեղացն արտասուաց եւ ես

- լայի զի կեան Թ.երորդ նոր էի մտեալ: Չինչ ես կարէի յայնժամ զախեալն իմ ի գիր առնուլ տհասս մտօք թէպէտ նոր էի սկսեալ սովորիլ զգիրս ի ձեւն աշխատելով: Այլ զի տեսաք ի դրանէն ոչ միայն այլ եւ ի պարսպացն բարձանց հրոյն ցուացեալ, արտաքս անկեալ ի վերայ մէլիսանէիցն Գում Գափույ... (տե՛ս *Երեսիա Քէօմիւրճեան*, *Տարեգրական պատմութիւն*, Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 476, թթ. 24բ-25ա):
- 5 Իմա՛ 1662 թուականին: Հայ ժամանակագիր Մաղաքիա դափիր Շէվահիրճեանն ՌՄԺԱ (1662) թուի տակ արձանագրում է. «Ջատկի օրն եկն Ահմէտ փաշայ որդի Քեօփրուլուի թագաւորան յիստամպոլ: Քակեաց զեկեղեցիսն: Եբարձ զփակեղս քրիստոնէաց: Ոմանց Քրիստոնէաց գտուն ծախել ետ տանկաց» (Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 1645, թ. 96բ): Նորաշէն Սբ. Նիկողայոս եկեղեցու քանդելու մասին տե՛ս Հ. Միքայէլ Չամչեան, *Պատմութիւն Հայոց*, հտ. Գ, Վեներիկ, 1786, էջ 692:
- 6 Կամուրջ = թուրք. քէօփրի: Երեսիան նկատի ունի 1656-1661 թթ. մեծ վեզիր Köprülü Mehmed փաշայի որդու Köprülüüzâde Fazil Ahmed փաշայի պաշտօնավարութեան (մեծ վեզիր եղաւ 1661-1676 թթ.) առաջին տարին՝ 1660 թ.:
- 7 Երեսիան, սուլթանի եթովպացի Սիւմբիւլ անունով ներքինապետի գերումը մալթացիների կողմից պատերազմի «պատճառ» (եւ ոչ գոնէ առիթ) համարելով, անկասկած տուրք է տալիս ինչպէս Օսմանեան կայսրութեան ներսում, այնպէս էլ երոպական շրջանակներում տիրող մտայնութեանը: Նման միտում նկատուում է նաեւ ԺԷ. դարի երոպական աղբիւրներում (ներքինապետ Zombul-ի գերեվարման շուրջ վերոյիշեալ պատմութեանն անդրադարձը տե՛ս, օրինակ, [De Jant Jacques], *L'histoire du prince Osman, fils du sultan Ibrahim, empereur des Turcs, et frere de Mahomet 4. à present regnant, depuis nommé le p. Dominique Othoman, de l'ordre des Frères prescheurs. Où est décrit le combat naval des Chevaliers*

de Malthe, ... Paris, 1670, p. 33-48 (գրքի առաջին հրատարակությունն առելի անմշակ է եւ համաձայն **[De Jant Jacques], L'histoire du Dominique Othoman, de l'ordre des Frères prescheurs, sous le nom du prince Osman, fils du sultan Ibrahim, empereur des Turcs, Paris, 1665, 1-50); Andrea Valiero** (di senatore Veneto), *Historia della guerra di Candia, Venetia, 1679, pp. 5-10; Rycout Paul, The History of the Turkish Empire. From the Year 1623 to the Year 1677 containing the Reigns of the three last emperours, viz., Sultan Morat or Amurat IV, Sultan Ibrahim, and Sultan Mahomet IV...*, London, 1680, pp. 13-20): Հայ պատմագրության մէջ գոյութիւն ունի կարծիք, որ օսմանեան իշխանութիւնները, «վանեալ ... ընդ վեցնեղեցիս», պատճառ էին փնտրում «կծանելոյ ինչ պատերազմաւ ի նոցանէ»: Նման պատճառ դարձաւ այս միջադէպը (տե՛ս, օրինակ, **Հ. Գաբրիէլ Այվազովսքի, Պատմութիւն Օսմանեան պետութեան**, հտ. Բ, վեցնեղեցի-Սբ. Ղազար, 1841, էջ 106. հմմտ. **Յ. Անասեան, XVII դարի ազատագրական շարժումներն Արեւմտեան Հայաստանում**, Երեւան, 1961, էջ 117-118), *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule. Crete, 1645-1840. Halcyon Days in Crete VI: a Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006, Antonis Anastasopoulos (ed.)*. Rethymno: Crete University Press, 2008:

- 8 Իմա՛ Միջերկրական ծովը:
- 9 Հուսէյնի փաշայի արշաւանքի եւ Կանդիայի պաշարման մասին տե՛ս **Հ. Գաբրիէլ Այվազովսքի**, նշ. աշխ., էջ 111-112, 133:
- 10 1645-ի հրդեհը:
- 11 1645 թ. Երուսաղէմի պատրիարք Գրիգոր Պարոնտիրոջ մահուան մասին տե՛ս **Տիգրան Սաւալանեանց, Պատմութիւն Երուսաղէմի**, հտ. Ա, Երուսաղէմ, 1931, էջ 587-593:
- 12 Սուլթան Իպրահիմը գահակալեց 1640-1648 թթ.:
- 13 Մահմէդ Դ. անուճով, գահակալեց 1648-1687 թթ.:
- 14 Խօսքը 1660 թ. օգոստոս ամսի իրադարձութիւնների մասին է (տե՛ս **Օրագրութիւն Երեւմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի**, հրատարակեց Մեարոյ արքեպս. Նշանեան, Երուսաղէմ, 1939, էջ 358-359):

- 15 Իր **Օրագրութեան** մէջ Երեւմիան Կանդիայից մանրամասնօրէն նկարագրում է Հասան փաշային մայրաքաղաք կանչելու ապսպանելը 1659 թ. մարտ ամսի դէպքերի առնչութեամբ (տե՛ս **Օրագրութիւն Երեւմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեանի**, էջ 321-324):
- 16 Քէօփրիլու մեծ վեզիրի կողմից իր բոլոր քաղաքական ընդդիմախօսներից սպանութեամբ ազատուելու (չխորշելով սպանել նաեւ յունաց տիեզերական պատրիարքին) մասին տե՛ս **Հ. Գաբրիէլ Այվազովսքի**, նշ. աշխ., էջ 160-167 (ըստ թուրք պատմիչ Նալիմայի տեղեկութիւնների):
- 17 Ստորեւ բերում ենք Երեւմիայի վկայութիւնները «նորանիստ» վեզիրի բոլոր քայլերի մասին մայրաքաղաք հասնելուց յետոյ նրա անտիպ **Տարեգրական պատմութիւնից** (Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 476). 178ա
 - Եւ ՌՃԺԱ Մարտի Լ յատուր Զատկի եմուտ ի քաղաքս թագաւորան եւ փոխեաց զգափիտանն
 - Եւ քակեաց զեկեղեցիս Հայոց եւ Յունաց, որ յիստամայօլ եւ Ղալաթա
 - Եւ զհաւատարիմ Մեհեմէտ քեհեա հօր իւրում հանեալ ի բաց տայ նմա զԱմիթ ի փաշայութիւն, զի մի աւիցեն թէ կառավարող տէվլէթին նայէ եւ կարգեաց զոմն Մեհեմէտ էֆէնտի իւր քեհեա:
 - Եւ զանուանին Մէլմար աղայ սպան ի պատճառ շինութեան եկեղեցեացն:
 - Սպան զխազնայ աղասին որ գայր ի Մարայ:
 - Ի Մուրթուզայ փաշայէ եկեալ զիմամն սպան եւ հրաման առաքէ առ Կիւրճի Մեհեմէտ որ փաշայ էր Ամթայ եւ այլ փաշայից թէ պատերազմաւ եւ թէ հնարութ առաքել զգլուխ Մուրթուզային եւ զապարանս Մուրթուզային աւար էառ:
 - Սպան զփաշայն Թիրէի:
 - Սպան զՏէլի դափիճի պաշին:
 - Սպան զիւր մասրաֆ քեաթիպին:
 - Աքսորեաց զԷմիրփաշայն ի Մալդարա, որ զՄըսր կերեալ էր եւ արդ Նազըր նստէր ի տարաբխանան:

- Եւ զսահիպայար հայ վարդան ի քիրէկ եղ:
- Աքսորեաց զաղայս ներքինիս վալիտէին:
- Կախեաց ի Պարմաղ դափուն զանուանի հոռոմն Փամպուղ վասն թէգքերէի միոյ որ բերեալ էր առ վեզիրն ի վալիտէն եւ զմէլխանան նորա քակեաց, որ էր [...] սուլթանի միում:
- Թագաւորն ի գրօսանս շրջեալ անատօլցի թուրքեր արգուհալ տալոց սակին վասն զուլմին աւազակաց կալեալ զանհարկանէ վեզիրն եւ եղ ի թերսխանէ:
- Սպան Բ [2] փաշայ բերեալ առաջի դիւանին:
- ԶԵրուսաղէմի փաշայի գլուխն բերել ետ:
- Աքսորեաց զԹէքէլի փաշայն:
- 178բ
- Բերին եւ զգլուխ դագացի Հիւսէին փաշային:
- Եասախ արար զթութունն.
- Եասաղ արար զսարըն քրիստոնէից
- Հրաման առաքէ առին յեկեղեցին Հայոց իր ի Կարին:
- Բակել ետ զեկեղեցին Ղարսայ եւ Թէպին դարայնիսարո:
- Բերել ետ զգլուխ թէլլաք Մուստաֆա փաշայի որ նստէր ի մուհաֆէզէ ի Միտիլի եւ զամենայն տուն նորա էառ յաւարի:
- Զքեհապէկն մագուլ արար եւ զՄունզուր Քեօփուլիին եղ:
- Զիւր քեհեան եհան եւ զիպրահիմ Թիշմանն եղ:
- Զփախուցեալ ի հօրմէ իւրմէ գուսան Զէնկիս ծանուցեալ կալեալ եղ ի թերսխանէ:
- Եւ զԱհմէտղօլոյ Ահմէտն ընկերօք կապեալ շղթայիք գործէին ի շինուած ճամուղն:
- Բերաւ զգլուխ Մուրթուզայ փաշային եւ քեհեայի նորա եւ Մեհեմէտ փաշայի, եւ Զաթալպաշ փաշային եւ սիվրի պօլուկ պաշոյ եւ այլոցն որք ընդ նոսա: Այս այն Մուրթուզայն է, որ ի Հալասայ զՀասան փաշայն եւ զԹայար այլովք սպան:
- Սպան զքեաթիպ ոմն սպահոց պատճառելով թէ յաւել կարդայ զընտ ուլուֆին:

- ԶԲ [2] հացածախ զապլանին ճ[100]ի ըստակ առնելոյ եւ զոմն վասն դէղին մեստի ի թերսխանէ եղ:
- 179ա
- Ամբարիշտ Սալիհն որ քեհեայն էր վեզիրին մինչ ի Օսմ էր եւ աստ եւնիչէր աղայ, եղ վասնորոյ ամբառնայր անգագամութեամբ ոչ միայն զարս եւ այլ զկանայս գանել ի փողոցս. վայ եւ եղուկ եքեր ուսկուտարցոց, ուր եւ գտանէր զգինի աղքատաց քրիստոնէից որպէս զհեղեղս ընթանային ի հրապարակի առ ի կոտորումն ֆուչոց եւ մանճանայից եւ ԲՃ [200] եւ ԳՃ [300] տէկէնէկ զարկեր. կուզէ ապրի, կուզէ սատակի:
- 181բ
- Զսարըն արար եասաղ քրիստոնէից: Դեղին մեստ ոչ կամէր թէ զգեմուին քրիստոնէայք, ասելով զի մե՛ր է զգեմիլք եւ նոքա ընդդէր լինին մեզ հաւասարք: Ղալիփախ սամուրի եւ չկամէր, զի մե՛ր է ասէ զգեմիլք. դիաֆէթլի կամ սամուր վերարկուաւ զտանիկս չսիրէր որք գնային առաջի նորա:
- Մէլխանէի յոյժ ներհակ, բայց ինքն ըմպէր ըսն Օսման փաշան, որ էր պօստանճիլար օտապաշիսի եւ եւնիչէր քեհապէկն Մուստաֆայ որ էր Մուհզուր աղայ եւ Իսհակ էֆէնտին որ էր թէգքերէճի եւ ընդ Մեզազի Սուլէյման էֆէնտին որ էր մուգապէլէճի:
- 182ա
- Ըստ հասարակութեան հաւատոց իրեանց թասուպացեալ գնորաշէն եկեղեցիս ետ կործանել
- Զպատերազմն քրիստոնէից սաստկացուցեալ
- Ի Քաղաքիս գօղի եւ զգինի եքարձ
- Զժողովատեղս դահվէխանից բնաւ բարձել
- Զհրամայեալն իւր Ակնոյ եկեղեցին դարձեալ ետ քակել որպէս եւ զմերն սուրբ Սարգսի յիստամայօլ
- ԶԳամանիցոյ Հայս եւ զՀրէայս եւ զգաղագս աքսորեալ
- 182բ
- Աղջիկ մի էառ զնաւավարի ումեմն զորմէ ասացին անհաս գեղեցկութեամբ նկարեալ: Եւ շատ ունէր զնաժիշտս որք ի գիրկս եւ որք ի ծունկս եւ որք ի քամակս եւ յուսս ամ-

բարձեալը շփեին զանձն եւ զծունկս եւ զբարձս եւ զոտս զարբեցութեան իւրում:

- Էյվազ ոմն կաթառող յագգէ Ռուզաց աղ- ջիկ տեսակաւ աղջոր մինչ ի Ֆնտըլիլի էր, լուսա զմանէ եւ ասէ՝ տոր ինձ: Եւ նա ասէ՝ չտամ, զի երեսաց ինոց շնորհքն դայ է եւ վաստակաւոր ինձ գեր եւ ի վեր, քան զմի- ջաբեր գաւակ: Ասէ վէգիր, գոր ինչ գնեցիր, ահա ի վերայ վէշապատիկ հատուցից՝ գոր /183ա/ ստին վասն վէգիրին:

- Զծիւբութեւ եւ զդոնապանս կուսակալ սահմանէր:

- Որ եւ գնաց յաջողեցաւ թէպէտ յոչինչ հա- մարէր զկոտորումն զօրաց. այլ զառնուլն եւ Գանտիային եւ Գամանիցոյն:

- Յագեցաւ կշտացաւ ոսկուով եւ ականա- կոտս ընծայէին նմա թոր եւ ըստ եւ սօր- դուն եւ գօտի, արծառնի թագաւորի ընծայս. թէզբրէճին, քէհեան եւ չաուշպաշին գի- թանային կաշառուք յաւուրս վէգիրութեան սորս:

/184բ/

Զոչինչ թողոյր իւր յիշատակ: Ոչ կարաց խափանել զանհրաւրութիւն փաշայից զգրկեալսն, զանկատաւորս զան հարկանէր վայէր անցա, որք տային զարգումալն առ թագաւորն:

- Ոչ կարաց բառնալ զաւագակս եւ զգո- դունս Անատոլոյն եւ Ռումէլոյն:

- Ոչ կարաց շինել եւ անորգել զսիքսն:

- Եւ զամենայն մանուսպ եւ զխզմէթ ի տէֆ- թէրտար յանձնեալ որ եւ լի էր կաշառա- կրծութեամբ եւ անհրաւրութեամբ:

18 Երեմիան իր *Տարեգրական պատմութեան* մէջ անելի մանրամասնում է. «Եւ հաւանեալ հաճեալ թագաւորին կոչէ ի նոյն ատոր գոր- դի անորս ի ներքս եւ տայ զկնիք վէգիրու- թեան եւ խիլայեալ զնա վէգիրական խիլա- թով դարձոյց ի տուն յաւուր կիրակէի ի Ի [20] հոկտեմբերի ՌՄԺ [1661] թուականին հայոց: Եւ նա ելեալ յարքայէ կոչեցեալն Ահմէտ փաշայ վէգիր ազնւ որդի վէգիր ա- զէմի «Բեօփրուլիի» (Սբ. Ղազարի մատենա- դարան, ձեռ. թիւ 476, թթ. 24բ-177ա):

19 Խօսքը Մէհմէտ վանի անունով ծագումով վանեցի շէյխի մասին է, ով վէգիրի հոգեւոր խորհրդատուն էր: Երեմիան այլ տեղ արան

որակում է «պիղծ» բառով (տե՛ս *Օրագրու- թիւն*, էջ 390, *Տարեգրական պատմութիւն*, թթ. 178ա (հմմտ. **Jane Hathaway, The Grand Vizier and the False Messiah: The Sabbatai Sevi Controversy and the Ottoman Reform in Egypt**, - Journal of the American Oriental Society, Vol. 117, No. 4 (Oct. - Dec., 1997), pp. 667-670):

20 Դեսպանի ժամանման մասին Երեմիան իր *Տարեգրական պատմութեան* մէջ արձա- նագրում է. «Էլչի եկն ի Նեմցեու ՌՄԺԱ» (տե՛ս Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 476, թ. 188ա):

21 Իմա՛ Սեֆեաններից Ծախ Աբաս Բ (1632- 1666 թթ.):

22 Սեֆեաններից Ծախ Աբաս Բ.ի որդին, Ծախ Սուլէյման Ա (1666-1694):

23 Խօսքը Սաբեթայ Սէվիի ծաւալած մեսիա- նական շարժման մասին է, որի վերաբե- ռեալ ահուելի գրականութիւն կայ: 1666 թ. է թուագրում նաեւ Երեմիայի կատարած Սա- բեթայ Սէվիի մեսիանական թէզերի հայե- ըն թարգմանութիւնը: Առաքել Դարիթե- ցու հաղորդմամբ՝ «Մոլորեալ եւ դիւաբնակ Սապեթայն՝ զգիրս զայս լեզուան եւ գրովն հրէից գրեաց եւ առաքեաց յամենայն տե- ղիս. բայց յետոյ թարգմանեցաւ ի Հրէից լե- զուն ի Հոռն լեզու եւ ի Հոռն լեզուն թարգ- մանեցաւ ի յՕսմանցոց լեզու ձեռամբ ու- մենն իմաստնոյ եւ մեծ թարգմանի (իմա՛ Պանայոտոսի - Դ. Կ., Մ. Կ.) սուլթան Մահ- մատ թագաւորին որդոյն սուլթան Իբրահի- մին այլ եւ ի Հոռոն լեզուն թարգմանեցաւ ի Հայ լեզու եւ ի գիր ձեռամբ ումենն ճար- տար դպրի Երեմիա կոչեցելոյ, որ ի նոյն կոստանդնուպոլիս քաղաքէն էր» (**Առաքել Դարիթեցի, Գիրք պատմութեանց**, աշխա- տասիրութեամբ Լ. Ա. Խանլարեանի, Երե- ւան, 1990, էջ 495. Երեմիայի թարգմանու- թեան յաւագոյն հրատարակութիւնը տե՛ս *Ուշ միջնադարի հայ բանաստեղծութիւնը (XVI-XVII դդ.)*, աշխատասիրութեամբ Յաս- միկ Սահակեանի, հտ. Բ, Երեւան, 1987, էջ 455-476): Լեւոն Խանլարեանը այս տեքստը վերագրել է Առաքել Դարիթեցուն (տե՛ս **Մ. Ա. Խանլարյան, Сведения Араке́ла Даврижского о современном ему мессеианском движении**, - "Кавказ и Византия", Выпуск 3,

Ереван, 1982, стр. 216-231): Ցաօք, ուշադ- րութիւն չի դարձուել մի քանի հանգաման- քի: Այսպէս, Առաքելի բնագրի վերջնամա- սում զետեղուած տեքստը (*Պատմութիւն անցից հրէից ազգին Սապեթայ անուն...*) գրուած է Երեմիայի ձեռագրով (Մաշտոցի ան. Մատենադարան, ձեռ. 1773, թթ. 420բ- 430բ. ձեռագրի նկարագրութիւնը տե՛ս *Մայր ցուցակ Մաշտոցի անուն Մատենա- դարանի*, հտ. Ե, Երեւան, 2009, սիւն. 1157- 1166) եւ յստակ տարբերում է Յովհաննա- վանքում գործող Աթանաս գրչի ձեռագրից: Ամենայն հաւանականութեամբ ձեռագիրը Երեմիայից մնացել էր Յովհաննավանքում եւ կցուել Առաքելի բնագրին, երբ Երեմիան 1682-ին այցելել էր Ս. Էջմիածին եւ որոշ ժամանակ անցկացրել Յովհաննավանքում: Կարծում ենք նաեւ, որ Առաքելը երբեք չէր կարող իմանալ Կ. Պոլիսն ու Օսմանեան կայսրութիւնում տիրող մթնոլորտ-միջա- վայրը նոյնչափ (ինչը պարտադիր էր այս- պիսի գործ ստեղծելու համար), որչափ գի- նուցում է, որ բնագիրը որեւէ տարբերու- թիւն չունի Երեմիայի տեքստից («при изучении упомянутого текста и сравнении его с соответствующей главой «Книги исто- рии» резко бросается в глаза идентичность изложения общего хода событий, тождес- тво имен, фактов, цифр и терминов. Это привело нас к твердому убеждению, что у Араке́ла Даврижского под рукой находился письменный текст работы И. Кеомюрджяна, которым он не только щедро пользо- вался, но и цитировал и даже заимствовал целые куски». տե՛ս **Մ. Ա. Խանլարյան**, *Աշ- աշխ. էջ 219, ծնթ. 6*):

24 Գ. Այվազովսկին Կանդիայի օսմանեան գրաւումից յետոյ այսպէս է ամփոփում պա- տերագմի արդիւնքները. «Չիք քան զԿրետէ ամբոց կամ քաղաք յոյր սակս այնչափ ըն- չից վատնումն, երկարատեւ պաշարումն, եւ աննկուն արիութիւն երբեք լեալ իցէ: Ամս քսան եւ հինգ յերկարաձգեցաւ պատե- րագմն. երիցս պաշարեցաւ Կրետէ, եւ յեր- րորդում նուագին զամս երիս. հարիւր ան- գամ յարձակեցան Օսմանեանք ի վերայ, եւ իննսուն եւ վեց անգամ վանեցան ի պաշա- րելոցն: Հազար հարիւր եօթանասուն եւ եր-

կու ականս բորբոքեցին պաշարեալքն եւ պաշարիչքն յերեքսատիկն առաւել: Կո- րուստ վեճետկեցոց ի բովանդակ ժամա- նակս պաշարմանն եղեւ երեսուն հազար ա- րանց, եւ Օսմանեանցն անելի քան զհարիւր հազարաց» (**Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի**, *Աշ- աշխ.*, հտ. Բ, էջ 179-180):

25 Ֆրանսիական ծովային ռազմական աջակ- ցութեան մասին տե՛ս **Հ. Գաբրիէլ Այվա- զովսկի**, *Աշ- աշխ.*, հտ. Բ, էջ 177:

26 Բանակցութիւնները վարում էր «պերճախօս թարգմանն օսմանեանց Փանայոթի»-ն (տե՛ս **Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի**, *Աշ- աշխ.*, հտ. Բ, էջ 177): Ի վերջոյ կնքուեց 18 կէտից բաղկացած հաշտութեան պայմանագիր (տեքստը տե՛ս **Rycaut Paul**, *Աշ- աշխ.*, էջ 274-276):

27 Ըստ այլ աղբիւրների՝ սեպտեմբերի 6-ին:

28 Թուրքական վերանուանումն է յունական Լարիսս քաղաքի՝ «Արքայն երթայ ԵՃնի շէ- հիր, որ է Լարիս Յունաց կոչեալ» (**Երեմիա Քէօսիւրճեան**, *Պատմութիւն համառօտ ԴՄ տարւոյ օսմանցոց թագաւորացն*, աշխա- տասիրութեամբ Ժ. Մ. Աւետիսեանի, Երե- ւան, 1982, էջ 276):

29 Չէքսիրմէ - եռաթի նաւակ (**Պետրոս Զեքի Կարապետեան**, *Մեծ բաւարան օսմաներե- ճէ հայերէն*, Կ. Պոլիս, 1912, էջ 285):

30 Ըստ երոպական աղբիւրների՝ առաջին ե- րեք գլխաւոր եկեղեցիները, որոնք մզկիթ- ների են վերածուել, անուանակոչուել են սուլթանի, մեծ վէգիրի եւ Կապուդան փա- շայի անուններով: Միաժամանակ նշում է, որ դա շատ հեշտ է արուել, քանի որ պայ- մանագրում խօսք չկար եկեղեցիների եւ հո- գեւոր տների հետագայ ճակատագրի մա- սին (տե՛ս **Rycaut Paul**, *Աշ- աշխ.*, էջ 279):

31 Ով առաւ, ով ծախեց (թուրք.):

32 Երեմիայի գրութեան տրամադրութեանը յար եւ նման է Մաղաքիա Ծէվահիրճեանի ժամանակագրական գրառումների տրամա- դրութիւնը. «ՌՄԺԸ-1669. Մահ լիմիր ի Հա- լայս ի քրիստոնեայց ԺԱ անձն գրեցին մե- ռանիլ. եւ ԵՃնիշէհիր: Հրկիզութիւն ԵՃնիշէ- հիր, ուր թագաւորն էր սեպտեմբերի ամսոյ: Եւ յիզնիմիտ քաղաք, եւ Պէլկրատ եւ ի Ղա- լաթիա: Հոկտեմբերի եկն պատգամ վասն ֆէթի Գանտիային Կիրիտու. Գ [3] օր սո-

նանմայ եւ եղեւ շարժ: Ծանր ձմեռ: Թոչնոց եւ անասնոց կոտորումն... Մեռան ի գաւիթ սուլթան Մէհեմէտի ի Կոստանդինուպոլիս ժե անձինք եւ ձեռինքն ի տարածման մնացեալ էր ի խնդրել զողորմութիւն... Դեկտեմբերի Թ[9], ԺԲ [12] ժամուն կլէմէնդ իննեքորդ Պապ վախճանի» (Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 1645, թ. 98բ):

33 Իմա՛ Յակոբ Ջուղայեցու եւ հակաթոռ Եդիսազար Այնթափցու միջեւ ժէ. դարի 60-ականների կեսերից մինչեւ 80-ականները շարունակուող աթոռապայքարի առաջին փուլում այն խոռվարար անձանց, որոնց այս բաժնում Երեմիան թուարկում է յականէ յանուանէ՛ նշելով նրանց եղերական վախճանը: Երեմիան այս անձանց աւելի մանրամասնօրէն անդրադառնում է իր մի շարք աշխատութիւններում, ինչպէս նաեւ *Տարեգրական պատմութեան* մէջ (տե՛ս (Սբ. Ղազարի մատենադարան, ձեռ. թիւ 476, թ. 250ա եւ յետագայ. տե՛ս նաեւ Ա. Յովհաննիսեան, *Դրուագներ հայ ազատագրական մտքի պատմութեան*, գիրք երկրորդ, Երեւան, 1959, էջ 148-162. Յ. Անասեան, *Աշխատանքներ*, էջ 72-84 եւ այլն):

34 Փասքուս - բամբասող, չարախօսող: «Քուս, յորմէ Քուս եւ Փաս, յորմէ բամբաս... Ծաղակրատ, շաղկաղփ, ընդվայրաբան, քրթնմջօղ, անդուռն բերան, առունկնճառ ցճանձրոյթ՝ հանդերձ բամբասանօք փսփասօղ» (*Նոր բարգիք հայկազեան լեզուի*, Վենետիկ-Սբ. Ղազար, հտ. Բ, էջ 935):

35 Պոլսի հայաբնակ թաղերից, Պալլիսիի (Պալլըլի) հայոց գերեզմանատունը քաղաքի հայկական գերեզմանատներից ամենաընդարձակն ու ամենահինն էր (Ժէ. դարի մկարագրութիւնը տե՛ս Երեմիա Չէլէպի Քէօմիւրճեան, *Ստամպոլոյ պատմութիւն*, հրատարակեց եւ ծանօթագրեց Վահրամ Յ. Թորգոմեան, հտ. Ա, Վիեննա, 1913, էջ 49-53, հմմտ. նաեւ Վահրամ Թորգոմեանի ծանօթագրութիւնները, նոյն տեղում էջ 350-394: Մօտատրապէս մէկ ու կէս դար յետոյ Հ. Ղուկաս Ինճիճեանը Պալլիսիի հայոց գերեզմանատան մասին խօսելիս նշում է. «...յորում տապանագիրք որք երեւին՝ ոչ յառաջ են քան գրի[1000] թուականն մեր, իսկ նախնագոյնք քան զայն՝ կամ են անգիր, եւ

կամ թաղեալք ի խորս...» (Հմմտ. Հ. Ղուկաս Ինճիճեան, *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի՛ Ասիոյ, Եւրոպիոյ, Աֆրիկոյ եւ Ամերիկոյ*, Մասն երկրորդ, Եւրոպա, հտ. Ե, Վենետիկ, 1804, էջ 116-117):

36 Իմա՛ կայսերական թարգմանիչ Nicosius Panayoti. Հ. Ղ. Ինճիճեանը, նշելով Կ. Պոլսի Ֆէնէր թաղում հաստատուած յոյն ազնուականութեան հետամուտ պայքարը Ուլահ-Պուղտանի բէլոյթեան համար (միջոցների անխտիր կիրառմամբ՝ «ի ձեռաց միմեանց խլել, առաւելութեամբ տրոց՝ պարգեաց՝ եւ կաշտաց. մինչեւ այս գահ պէլոյթեան դարձաւ առ նոսա իբր միթ իմն տուրեւտութեան»), շարունակում է. «Նախ ի ձեռս բերին զտիվան թէրճիմանութիւն. յորս առաջին եղեւ Բանայօղի անուամբ ոմն, որ նախ ի Կիրիտ Քէօփրիլի գատէ Ֆազլի Ահմէտ փաշային թարգման կարգեալ իղալական լեզուի, ապա ըստ դիպուածոց իմն թարգման կարգեցաւ արքունի դրան, այսինքն Տիվան Թէրճիմանի. որ յառաջ լինէր մի ոմն ի տաճկաց ի քրիստոնէութեանէ դարձելոց. յետ մահու նորա զնոյն պաշտօն էտո սախցի ոմն յոյն կոչեցեալ Աղէքսանդր Մավրոգորդատ, որոյ ուսեալ զարուեստ բժշկութեան ի Բատուս, եւ հմուտ գոլով եւրոպեան լեզուաց, շնորհս եգիտ առ մեծամեծս տաճկաց, եւ նովիմն շնորհիւ եհաս յայն պաշտօն: Այս Տիվան թերճիմանութիւն եղեւ յունաց իբր միջոց ի ձեռս բերելոյ զպէլոյթիւն. քանզի ըստ սովորական կարգի՝ որ ամբաստնայ ի գահ պէլոյթեան, պարտ է կամ լինել որդի պէլի, եւ կամ տիվան թերճիմանի, թէպէտ եւ ոչ պահի այս կարգ» (տե՛ս Հ. Ղուկաս Վրդ. Ինճիճեան, *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի*, հտ. Զ, Եւրոպա, Մասն երկրորդ, Վենետիկ-Սբ. Ղազար, 1804, էջ 193: Նիկոզիոս Պանայոտտին գլխաւոր թարգմանի պաշտօնն զբաղեցրեց 1645-1673 թթ., ապա 1673-1709 թթ.՝ Ալէքսանդր Մավրոկորդատոն (տե՛ս Bertold Spuler, *Die Europäische Diplomatie in Konstantinopel bis zum Frieden von Belgrad (1739)*. 2. Teil,- Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven, Neue Folge, Bd. 11, H. 2, 1935, pp. 175): Պանայոտի եւ Մավրոկորդատոյի մասին մանրամասները տե՛ս Damien Janos, *Panaiotis Nicosios and*

Alexander Mavrocordatos: The Rise of the Phanariots and the Office of Grand Dragoman in the Ottoman Administration in the Second Half of the Seventeenth Century,- "Archivum Ottomanicum", 23, 2005, pp. 177-196; Hering Gunnar, *Panagiotis Nikousios als Dragoman der Kaiserlichen Gesandtschaft in Konstantinopel*,- In: "Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik", Wolfram Hörandner, Johannes Koder, and Otto Kresten. eds., Andrias. Gerbert Hunger zum 80. Geburtstag. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994, SS. 143-178):

37 Ըստ Հ. Ղուկաս Ինճիճեանի՝ «Տիւան թերճիմանի: Է թարգման դրան կամ տէրութեան, որ յառաջագոյն էր տաճիկ, ապա սկսաւ լինել յազգէն յունաց...: Մակնուամբ կոչի Մահրէմի էսրար, այսինքն Ընտանի խորհրդոց կամ խորհրդապահ եւ է ի կարգի միրի միրանաց, որ սպասէ հասանիլ առ փաշայութիւն կամ պէլոյթիւն Ուլահու կամ Պուղտանու: Սորա գործ է թարգմանել զամենայն թուղթս տուեալս առ դուռն յօտար լեզուս. եւ զբանս զորս խօսին դէպանք այլոց տէրութեանց առաջի արքայի եւ առաջի վէզիրի... Թէ է այր հանճարամիտ եւ ճարտար, ի բազում գործս կառավարութեան ըստ արտաքին տէրութիւնս՝ նաեւ ի կառավարութիւն իւրոյ ազգին՝ զօրեն բանք նորա» (տե՛ս Հ. Ղուկաս Վրդ. Ինճիճեան, *Աշխարհագրութիւն չորից մասանց աշխարհի*, հտ. Ե, էջ 33. տե՛ս նաեւ E. Natalie Rothman, *Interpreting Dragomans: Boundaries and Crossings in the Early Modern Mediterranean*,- "Comparative Studies in Society and History", Vol. 51, No. 4, (Oct., 2009), pp. 771-800; Christine Philliou, *Communities on the Verge: Unraveling the Phanariot Ascendancy in Ottoman Governance*,- "Comparative Studies in Society and History", Vol. 51, No. 1, (Jan., 2009), pp. 151-181):

38 Աղբիւրների տեղեկութիւններով՝ եկեղեցիները գնուել են փողով. այս մասին նշում է Այվազովսկին՝ ամփոփելով Օսմանեան աղբիւրների վկայութիւնները. «Փոխեցին եւ զամենայն եկեղեցիս քաղաքին ի մզկիթս. միմիայն զմի ի նոցանէ գնեաց թարգմանն Փանայոթի վասն Յունաց՝ գնոց երկու հազար եւ ութհարիւր ոսկոյ. եւ միս ես եկեղե-

ցի վասն մերոյ ազգիս գնեաց վաճառապետ վէզիրին ազգասէրն Ապրոյ Չէլէպի» (Հ. Գաբրիէլ Այվազովսկի, *Աշխատանքներ*, էջ 179): Անգլիական վկայութիւններով՝ Պանայոտին յոյների համար եկեղեցին ձեռք բերեց 2200 դոլարով, իսկ հայ վաճառական Ապրոն՝ 1400 դոլարով (տե՛ս Rycout Paul, *Աշխատանքներ*, էջ 279-280: Ռիկոյի գրքի ֆրանսերէն թարգմանութեան մէջ Պանայոտիի եւ Ապրոյի վճարած գումարը ներկայացում է ֆրանսիական դրամով՝ համապատասխանաբար 700 լուիդր (Louis d'or) եւ 1400 էքի (écus) (տե՛ս *Histoire des trois dernier empereurs des turcs. Depuis 1623. jusqu'à 1677*. Traduit de l'anglais du Sr. Ricaut, Tome quatrième, Paris, 1683, p. 319):

39 Արդեօ՞ք Երուսաղէմի միաբանների 1680 թ. ցանկում յիշուող «Սիմոն Պարոնտեր Մշեցին» է (տե՛ս Մկրտիչ Եպս. Աղաւնուհի, *Միաբանք եւ այցելութիւն Հայ Երուսաղէմի*, Երուսաղէմ, 1929, էջ 435):

40 Յակոբ քահանան մահացել է նոյն տարում եւ թաղուել նորած Սբ. Կարապետ եկեղեցու բակում: Տապանագիրն ասում է. «ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ՀԱՆԳՍ(Ե)ՏԵՆ/ԻՆ ԸՍՏԱՄՊՈԼՑԻ ՏԷԼԵՐ ՅԱԿՈՒԲԻՆ/ ՈՐ ՓՈՒՍԵՑԱԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՅՍ ՌԾԺԸ.ԻՆ Ի Դ/ՈՒՌՆ Ս-[ՈՒՐ]Բ [ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ]» (տե՛ս Հ. Մ. Բարթիկեան, *Կրեւտ կղզու Հերակլիոն քաղաքի Ս. Յովհաննէս Կարապետ եկեղեցու հայերէն տապանագրերը*, - «Հայ-բիւզանդական հետազոտութիւններ», հտ. Ա, էջ 511):